

چۆن مېژوو و ياساكانى «جيهاد» و «فوتووحات»ى ئىسلامى پۆلېن و ناودېر بكهين؟

چمكىك له زاراوه سزى و تېرمينۆلۆجىاي تويزينه وهى مېژوو
عه ره بى-ئىسلامى

سه ره ر پېنجوئىنى

تويزه ر له به شى تويزينه وهى ناوه ندى رۆشنگه رىي چاودېر

پوخته

نووسینهوهی میژوو، و به‌تایبه‌تی میژوو کوردستان و ئیسلام، و میژوو به‌ریه‌ککه‌وتنی کورد و ئیسلام و ده‌سه‌لاتی ئیسلامی، و میژوو ئیسلامی کورد، به‌پیی «ئینتیمایا» و ئامانج و ئایدیۆلۆجیا و رییازی فیکریی ته‌وژمه‌ فیکریه‌ جیاوازه‌کانی کۆمه‌لگای کوردی، نا‌کۆکی و جیایی تێ‌ده‌که‌وئیت، به‌تایبه‌تی له‌ ناوان و زاراوه‌سازی و «تیرمینۆلۆجیا» دا. به‌ره‌ ئیسلامگه‌راکه‌ که‌ ئینتیمای ئاینی و هه‌تا‌کوو مه‌زه‌به‌بی و سیاسیی بۆ میژوو ئیسلامی و ده‌ولت و کاراکته‌ره‌کانی هه‌یه؛ وه‌کوو هه‌لمه‌تیککی «پزگارکردن» ی گه‌لان بۆ میژوو داگیرکاریه‌ ئیسلامیه‌کان ده‌پروائیت و به‌ ناو و وه‌سفی پرشن‌گدار و پیروزی‌ئامیز ئاماژه‌ی بۆ ده‌کات. به‌ره‌ی رۆشنگه‌ر و عه‌لمانییش ده‌یه‌وئیت ئه‌و میژوو وه‌کوو خۆی بنووسریته‌وه، و به‌ ناو و زاراوه‌ی شیاوی خۆی ناوزه‌د بکریت، ئیتر «فه‌تح» و «فوتووحات»؛ «داگیرکردن» و «داگیرکاری» ه، و «غه‌زو»؛ «داگیرکاری و تالانکاری» ه، و «صولح»؛ ته‌نها «رێکه‌وتن» و «ئاگربر» ه نه‌ک «ناشتی»، و «ئه‌نفال» و «غه‌نائیم» به‌شیکی؛ «تالانی» ه نه‌ک «ده‌سکه‌وت» یکی ئاسایی و یاسایی، و «سه‌له‌ب»؛ «پرووتکردنه‌وه» یه نه‌ک ته‌نها تالانییه‌کی گشتی، «جیزیه»؛ سه‌رانه‌یه، «جیهاد» و «قیتال» ییش ناویشانی «جه‌نگی پیروزی» ی ئیسلامین. ئه‌م توئینه‌وه‌یه تیرمینۆلۆجیای ئه‌م بواره‌ پوون ده‌کاته‌وه.

کلێله وشه‌کان: فه‌تح-فوتووحات، غه‌زو-غه‌زه‌وات، صولح، ئه‌نفال، غه‌نائیم، سه‌له‌ب، جیزیه، جیهاد، قیتال.

پیشه کی

ناشکرایه که له کوردستاندا و له نیوان به ره ی ئیسلامگه را و به ره ی عه لمانیه تگه را و روشنگه ر کیشمه کیشی کی فیکری و ئایدیۆلۆجیایی له کاردایه. ئەم کیشمه کیشه له هه موو لایه نه کاندایه رینگ ده داته وه، له وانه ش نووسینه وه ی میژوو، و به تایبه تی میژوو کوردستان و ئیسلام، و میژوو به ریه ککه وتنی کورد و ئیسلام و ده سه لاتی ئیسلامی، و میژوو ئیسلامی کورد و دابه ش بوونه ئایینی و مه زه ه بیه کانی کورد به پیی راده ی شوینکه وتنی ئیسلام یان ریبازی ک له ئیسلام. له م بابه تانه دا نووسه ران و تیۆریسازانی هه ر به ریه ک هه ول ده دن به جۆری ک ئەو میژوو به نووسنه وه که له گه ل ئامانجه کان و ئایدیۆلۆجیا و ریبازی فیکری خۆیانه دا بگونجیت، و ئەمه ش له ناوان و زاراهه سازی و «تیرمینۆلۆجیا» یانه دا به ناشکرا رینگ ده داته وه.

نووسه ره ئیسلامیه کان هه مان تیرم و زاراهه عه ره بی-ئیسلامیه کان ده خه نه گه ر، یان به زاراهه گه لی نویی وا که پروویه کی شارستانی نویی به چه مکه کان به خشن له عه قلی ئیسته یان نزی ک ده که نه وه. بۆیه - بۆ هه وونه - کاتی ک بۆ مه به سته ئایدیۆلۆجیایی و دا کۆکی کایه کانیان - خۆیان ده دن له میژوو ناوبراو به میژوو «فوتووحات» ی ئیسلامی؛ هه ر ئەم زاراهه عه ره بی-ئیسلامیه به کارده هیئن، یان به زاراهه ی پرشنگذاری وه کو «رژگارکردن» ئاماژه بۆ ئەو هه لمه تانه ی سوپا ئیسلامیه کان ده که ن، چونکه ئەوان هه م ئامانجیانه وه کو کۆمه لێ ک هیزی رزگارکهر ئەو هیز و سوپا عه ره بی-ئیسلامیانه بخه نه پیش چاو که - گوایه - ئامانجیان ئەوه بووه و واقیعه که ئەوه یه که گه لانی ناعه ره بیان له ژیر چنگی ده سه لاته گه لێکی سته مکار و چه وسینه ره وه ده ره یناوه! و هه م هه میشه له هه ولدان بۆ شارده نه وه ی ئەو لایه نانه ی هه لمه ته کانی «فوتووحات» که له ویژدانی مرۆقی سه رده می ئیسته دا په سه ندنه کراو و نایاساین، وه کو به زاندنی سنووری ولاتان و «ده سترپیژی بۆسه ر سه روهری» یان، و تیرۆر و تۆقاندن به هه ره شه کردن به داگیرکردن و کوشتر ئەگه ر خه لکی شوینه که موسولمان نه بن، و خودی داگیرکردن و لیکه وته نا-یاساییه کانی، و جیاکاریی تائیفی و ده سته کاری کردنی یاسای باج و دانانی باجی سه ر له سه ر ئەوانه ی موسولمان نابن و باجی «زه کات» له سه ر ئەوانه ی موسولمان ده بن، و وه کو تاوانی جینۆساید به کوشتنی پیاوانی به توانا ئەگه رچی جه نگاوه ریش نه بن و به په رته وازه کردنی پاشماوه ی خه لکه که له مندال و ژن و پیاوی بۆ توانا به فرۆشتنیان به خه لکی

تر و ولاتانی تر، و وه‌کو تاوانی کوشتنی خه‌لکی مه‌دهنی به‌گشتی، و تاوانی به‌کۆیله‌کردنی دیل‌کراو له ژن و مندال و پیاوی ناشه‌پکه‌ر، و کوشتن و مامه‌له‌ی نائینسانی له‌گه‌ل سه‌ربازی دیل‌کراو، و زهوت‌کردنی مال‌وسامانی تاییه‌تی هاوالاتیان له‌ژیر ناوی ده‌سکه‌وت و «غنیمة» و «نفل»، و زهوت‌کردنی مال‌وسامانی تاییه‌تی سه‌ربازی دوژمن له‌ژیر ناوی «سلب»، و وه‌کو تالانکاری و شره‌خۆری له‌ژیر ناوی «أنفال». نووسه‌ره ئیسلامیه‌کان ده‌یان‌ه‌وئیت چاوی خه‌لک له‌سه‌ر ئەم هه‌موو لایه‌نه‌ نایاسایی - به‌پیتی پتوه‌ری یاسایی نوئ - و نامرۆیی‌ه‌ی هه‌لمه‌ته‌کانی میژووی رابردوی «فوتووحات» هه‌ل‌بگرن، و هه‌موی وا وینا بکه‌ن بۆ به‌ر چاوی خه‌لک که ئەو هه‌لمه‌تانه‌ ته‌نها ئازادکردن و پرزگارکردنی گه‌لانیک‌کی ژێرده‌ست بوون، و گوايه ئەو گه‌لانه به‌ هه‌لمه‌تی «فوتووحات» ئازاد بوون و پرزگاریان بووه له‌ پرژیمگه‌لیکی چه‌وسینه‌ره‌وه، و ئیتر بانگخووانی ئیسلامیش توانیویانه به‌بی له‌مپه‌ر و مه‌ترسی بگه‌رپن و بانگه‌وازی ئیسلامی بگه‌یه‌نن!

هه‌ر بۆیه نووسه‌ر و تیۆریساز ئیسلامیه‌کان بیزار و قه‌لس ده‌بن به‌ هه‌ر جۆره‌ گێرانه‌وه و ناوان و وه‌سف‌کردنیک‌کی جیاواز بۆ ئەو میژووه، که گێرانه‌وه و ناوانه‌کانی خۆیان لئ تیک‌بدات.

ئیمه ئیسلامناسانی بیلايه‌ن و نووسه‌رانی عه‌لمانیه‌تگه‌را و روشنگه‌ر؛ هه‌ول ده‌ده‌ین ئەو میژووه وه‌کو خۆی بگێرینه‌وه، و به‌ زاراوه‌ی گونجاوی خۆی دیمه‌نه‌کانی ناوبننن. و ناشتوانین له‌گه‌ل زاراوه و ناوانه‌کانی که له‌پووره‌ عه‌ره‌بی-ئیسلمیه‌که خۆی برۆین.

من یه‌کیکم له‌و نووسه‌ره‌ کوردانه‌ی که بایه‌خیکم - به‌ ئەندازه‌ی توانا و بواری خۆم - به‌ میژووی هه‌لمه‌ته‌کانی - به‌ ناو - «فوتووحات» ی ئیسلامی داوه. و بایه‌خه‌که‌ش تا ئیسته‌ له‌ چه‌ند لیکۆلینه‌وه‌یه‌کدا به‌رجه‌سته‌ بووه (که پرۆژه‌یه‌که و ورده‌-ورده‌ بنیاتی ده‌نییم و به‌ره‌و ته‌واوی ده‌پوات)، و له‌و لیکۆلینه‌وانه‌دا تیرمینۆلۆجیا و زاراوه‌گه‌لی خۆم هه‌بووه بۆ گێرانه‌وه و پۆلین‌کردن و ناوانی دیمه‌نه‌کانی ئەو میژووه. له‌م لیکۆلینه‌وانه (۱):

۱. «جیهاد و غه‌زو له‌ ئیسلامدا: عه‌قلیه‌تی پشتی جه‌نگه‌ پیرۆزه‌کانی ئیسلام، یان هه‌لمه‌تی داگیرکاری (فتوحات) ی ئیسلامی - چمکیک له‌ ئەده‌بیاتی ئیسلامی (جیهاد) و (غه‌زو)». له‌ ناوینشانه‌وه‌ دیاره که هه‌لمه‌تی «فوتووحات» ی ئیسلامی به‌ هه‌لمه‌تی «داگیرکاری» ی ئیسلامی ناوده‌بم، و له‌ ده‌قی لیکۆلینه‌وه‌که‌شدا ده‌سته‌واژه‌ی وه‌کو «داگیرکاریه‌ ئیسلامیه‌کان» و «داگیرکاری عه‌ره‌بی-ئیسلمی» له‌ به‌رامبه‌ری «فوتووحات» دا دووباره‌ ده‌بنه‌وه، هه‌روه‌کو به‌ «کوشتار و داگیرکاری و تالانکاری» ئەو هه‌لمه‌تانه‌ وه‌سف ده‌که‌م. هه‌روه‌ها ده‌رباره‌ی «غه‌زو» ییش ده‌نووسم که «هه‌مان داگیرکاری و تالانکاریه‌ مه‌للووفه‌که‌ی خه‌لکی ده‌شته‌کیه که پیش ئیسلامیش کراوه»، و پیم وایه «ئه‌وه‌ی له‌ ده‌قه ئیسلامیه‌کان و میژووی (غه‌زه‌وات) و (فتوحات) ی ئیسلامی ورد بیته‌وه؛ به‌روونی درێژبوونه‌وه و به‌رده‌وامی کولتووری (غه‌زو)، واته «تالانکاری» و «داگیرکاری» و په‌یداکردنی رۆزی به‌ زه‌بری شمشیر و یم، ده‌بینته‌وه». جگه له‌وانه‌ش؛

دابه شکردنی «غنائم» و «أنفال» [که به هۆی دهقی (الأنفال: ۱) هوه بووه ته زاراو هیه کی ئیسلامی] به «دابه شکردنی تالانی و دهسکهوتی جهنگ» ناودیر ده کهم، و پیم وایه «پهنگدانه وه و پاشماوه هیه کی تیدایه له شیوازی دابه شکردنی تالانی لای عه ره بی پیش ئیسلام»، که دوایی له لیکوئینه وه که دا ئهم پروایانه پشت پراست کراونه ته وه.

۲. دوای ئه وه؛ ده رباره ی «فوتووحات»، به تاییه تی له کوردستاندا؛ لیکوئینه وه هیه ک به ناویشانی «هه والی یه کهم هه لمه تی نه فال کردنی کورد له لایه ن ده وله تی ئیسلامیه وه: هه لمه ته که ی سه له مه ی کوری قه یسی نه شجه ی، و به رنامه و پاسپارده ی عومه ری کوری خه ططاب سه رۆکی سه ره رشتیکاری داگیرکاریه کان بو هیزه ئیسلامیه کان»، که تیدا «داگیرکاریه کان» به رامبه ر «فوتووحات» داده نیم، و میژووی «فوتووحاتی ئیسلامی» به «میژووی داگیرکاریه ئیسلامیه کان» ناوده به م، و ئاماژه بو «داگیرکردنی شار و ئاوه دانیه کان» ده کهم له جیی «فه تحی ولتان»، و ده نووسم: «سروشتی ئه وه هه لمه ته داگیرکاریانه تی ده گین و ده بین له یه ک کاتدا هه م بلاو کردنه وه ی ئیسلام بوون به زه بری شمشیر و سوپا، و هه م داگیرکاری و تالانکاری بوون به بیانووی بلاو کردنه وه ی ئاین».

۳. له هه مان ته وه ره؛ لیکوئینه وه هیه کی تر به ناوی: «چمکیک له میژووی داگیرکردنی کوردستان، و و به رگری کورد له نیشتمان، له هه لمه تی «فوتووحات» ی ئیسلامیدا»، که له سه ره تایه وه ده لیم: «له م لیکوئینه وه کورته دا چمکیک له میژووی (فوتووحات) و داگیرکاری ئیسلامی له ئیران و کوردستاندا ده خه یه رو»، و تیدا «داگیرکردن» به رامبه ری «فه تح» داده نیم، و به هه مان شیوه به «داگیرکردنه کان» گوزارش له «فوتووحات» ده کهم، و - بو نمونه - ده سته واژه ی «فتح شهرزور وال صامغان» له که له پووری میژووخوانی ئیسلامیدا به «داگیرکردنی شاره زوور و صامه غان» ده که مه کوردی، و ده سکه وته کان «الغنائم» به «به کۆیله کراوه کان و تالانیه کان» ناوده به م، و ئه م لایه نه ی هه لمه ته که به «تالانکاری» ناوزه د ده که م.

۴. لیکوئینه وه هیه کی تر که جیی په سه ندکردنی خوینه رانیکی زور بوو و له گوڤاری «دابیران» (ژ. ۴) بلا بووه ته وه: «داگیرکردنی شاره زوور، له سی هه لمه تی «فوتووحات» ی ئیسلامیدا»، که هه ر له ناویشاندا «داگیرکردنی شاره زوور» جوړه وه رگی پانیکه بو ده سته واژه ی «فتح شهرزور». و دیسان «فوتووحات» به «داگیرکاریه ئیسلامیه کان» ناوده به م، و له باسی «هه لمه تی یه کهم بو سه ر شاره زوور» دا: «هه لمه ته که ی عوروه ی کوری زهیدی طائی»، سالی (۱۸ ک. = ۶۴۰ ز.)، به م شیوه یه ده سته واژه ی میژوونووسه ئیسلامیه که داده پێژمه وه که نووسیومه: «هیژه که ی عوروه ی کوری زهیدی طائی، که پیکهاتبوو له ده هه زار جه نگاوه ر، ده دن به سه ر گوند و ئاوه دانیه کانی خوړه لاتی شاره زووردا و تالانکاری زور ده که ن، تالانیه کی بی شومار کۆ ده که نه وه و راووروتیکی زور ده که ن، و زور به خیرایش ده گه رینه وه»، و ئینجا ده لیم: «به م شیوه یه هیژه عه ره بیه که به تالانی زوره وه - له ژن و مندال که ده کران به کۆیله و له مال و سامان و ئاژهل و که لوپه لیش - زووبه زوو گه رایه وه بو باره گای سه عد له حولوان». واته «غنیمه» و «غنائم» به «تالانی»

و «تالانکاری» و هه تاكو «پاووړووت» ناوزه ده كه م.

۵. لیکولینه وهیه کی تر که ترخانه بو یه کالاکردنه وهی حوکمی «به کویله کردن» له یاسای ئیسلامیدا به پیی به لگه ی قورئان و «ئجماع»، به ناوی «به تالانی بردن و به کویله کردنی ژن و مندالی ناموسولمان له ئیسلامدا». له مه شدا هه لمه ته کانی «فتوح» به «داگیرکاریه کان» ناوده هیتم، و به «تالان کردن و داگیرکردنی زهوی» و «کوشتر و تالان» وه سفی ده که م، و «سبی» به «به تالان بردن و به کویله کردنی ژن و مندال» پیناسه ده که م، و «مسیئة» به «ژنی به تالانی براو» رافه ده که م، و «غنائم» به «تالانی جهنگ» ناوده به م. به م شیوه یه نه گهر زاراوه ی خو م له جیی زاراوه ئیسلامیه کان بخه مه گهر؛ له جیی «فته تح» و «فوتووحات»؛ «داگیرکردن» و «داگیرکاری» و «داگیرکاریه کان» به کارده هیتم، و «غنائم» و «أنفال» یش به «تالان» و «تالانی» و - به هوی ئه مه وه - هه لمه ته که ش به «تالانکاری» و - بو هندیك حالت - «شره خوړی» ناوده به م.

بوچی؟ ئه مه ده بیته له م لیکولینه وهیه دا پرونی بکه مه وه.

به تایبه تی که نووسه ریکی ئیسلامی ره خنه ی له و زاراوه و ناوانانه گرتووه، و به کاریگه رپی «ململانی نایدیولوجیایی» و به ئامانجی «شیواندنی میژووی ئیسلامی» لیکدانه وه یان بو ده کات. ئه وه ش به رپز (د. ئاراس محمه د سالح) بو، له لیکولینه وهیه کیدا به ناوی «رپیازی لیکولینه وهی میژووی ئیسلامی»، که له گوڤاری «خال»، ژ. ۹، شوباتی ۲۰۱۷، بلاو بووه ته وه، وه کو به شداریه که له ته وه ره ی ئه و ژماره یه دا، به ناویشانی «ئیسلم و میژوو»، یان «میژووی ئیسلم یان میژووی موسولمانان». ناوبراو هه ولی داوه «هویه کانی شیواندنی میژووی ئیسلامی» پروون بکاته وه، و له م چوارچیه ودا «هوی شه شهم» به «ململانی نایدولوژی» ناوده بات، و به م شیوه یه له سه ری ده پوات که ده لیت: «له کوندا ململانی نیوان ده سته و گروپه کان کاریگه رپی هه بووه له شیواندنی میژووی ئیسلامیدا، له سه رده می نویشدا ململانی نیوان ئاراسته فکریه جیاوازه کان هه ولی ناشیرینکردنی ئه و میژووه ده دات، له ناوه ندی روښنیرپی کوردیدا هه ولی زور هیه بو شیواندی میژووی ئیسلامی، له گه ل ئه وه دا که پرووداوه کان وه ک خو ی تو مار ناکه ن و پشت به سه رچاوه ی لاواز ده به ستن و ته نها ئه و برگانه ده گوینه وه که پشتگیری حه ز و بوچوونی ئه وان ده کات، له هه مان کاتدا فه تحکردن به داگیرکردن ناو ده به ن و غه نیمه ت به تالانی، و زور شتی له و بابته تانه» (۲). دواییش له په راویزدا وه کو نموونه ی ئه م «هه ولانه ی شیواندنی میژووی ئیسلامی له ناوه ندی روښنیرپی کوردیدا» ئماژه ده کات بو ماسته رنامه/کتیپی «کوردستان و پرؤسه ی به ئیسلامکردنی کوردستان» (د. شوان عوسمان مسته فا)، و کتیپی «کومه لگا له سایه ی ده ولته تی خه لافه تدا» (فواد مه جید میسر)، و هه روه ها لیکولینه وه که ی من «داگیرکردنی شاره زوور» له گوڤاری «دابړان» ژ. ۴ (۳). دیاره بو ئه وه ی «پرووداوه کان وه ک خو یان تو مار ناکه ن، و پشت به سه رچاوه ی لاواز ده به ستن، و ته نها ئه و برگانه ده گوینه وه که پشتگیری حه ز و بوچوونی ئه وان ده کات»؛ مه به سته ی لیکولینه وه که ی من نیه

و ناشىت مەبەستى ئەۋە يىت، بەلام كە ئاماژە دەكات بۇ ئەۋەى ئىمەمانان «فەتھىردن بە داگىركردن ناۋ دەبەين و غەنىمەت بە تالانى»؛ ئەمە مەبەستى لىكۆلېنەۋەكەى منە.

(د. ئاراس محەمەد سالىح) دوايى ھەمان لىكۆلېنەۋەى لە «گۇفارى زانكو بۇ زانستە مروفايەتتەكان»ى (زانكو سەلاھەدىن)، ب. ۳۲، ژ. ۴، ۲۰۱۹/۱۰/۱۳، بە ناۋىشانى «مىتۆدى مامەلەكردن لەگەل مىژۋوى ئىسلامىدا»، بلاۋكردەۋە، لەگەل ھەندىك دارشتنەۋە و گۇرانكارىيى كەمدا، و لەۋىشدا ھەمان ئاماژە دووبارە دەيىتەۋە، تەنھا ئەۋە نەيىت كە مۇۋەنەى كىتپى «كۆمەلگا لە ساىەى دەۋلەتى خەلافەتدا»ى (فۇئاد مەجىد مىسرى) لادەبات، و تەنھا ئاماژەكەى بۇ كىتپەكەى (د. شۋان عوسمان مستەفا) و لىكۆلېنەۋەكەى من دەھىلئەۋە(۴). بى گومان بلاۋبوۋنەۋەى لىكۆلېنەۋەكەى لە گۇفارىكى زانكويىدا، و پىداگرتى لەسەر مىتۆدى زانستى لىكۆلېنەۋەى مىژۋوى ئىسلامى و مەرجى بىلايەنى و بابەتى بوۋن، نايكات بە لىكۆلېنەۋەكەى ئەكادىمىيى ئىمپىرىكىي پاستەقىنە، چونكە خۆى بىلايەن و بابەتى نەبوۋە، و ھەكوو نوۋسەرلىكى ئىسلامى (ھەمان نوۋسەرە ئىسلامىەكەى گۇفارى ئىسلامى «خال») مامەلەى لەگەل بابەتەكان كىردوۋە، و گەرانەۋە و پەنابردنى بۇ باۋەرە ئايىنەكەى و رىبازە ئايىنەكەى ھەر لە سەرەتا و پىشەكەكانەۋە ھەيە (ئىتر بەلگە ھەرەبەھىزەكانى؛ ئەۋانەن كە «خۋاى گەرە» و توۋنى و لە «قورئانى پىرۆز»دا ھاتوۋن و لەگەل باۋەرە بىلەكەيى «عىصمەت»ى پىغەمبەرى ئىسلامدا دەگونجىن!)، و پشت بە كۆمەلىك سەرچاۋە و نوۋسراۋى ئىسلامى دەبەستىت كە لە بەندى لىكۆلېنەۋەى تراڧىشئال «تقلىدى»ى ئىسلام و مىژۋوى ئىسلامى رىزگاربان نەبوۋە (ھەموو چاودرلىكى ھۇشيار دەزانىت كە ھىشتا لىكۆلېنەۋە ئىسلامىەكان لە ۋلاتانى موسولمان نشىندا، بەتايىەتى كاتىك دىنە سەر لىكۆلېنەۋەى ئىسلام خۆى، ھىشتا باسوخۋاسى ئايىنى و تراڧىشئال و نابنە بەرھەمھىنانى زانستى ئىمپىرىكى و بەپى مىتۆدى زانستى نەك تەنھا كلىشە و پوۋكارى زانستى). بەلكو دەگاتە ئەۋەى ھەندىك شت لە لىكۆلېنەۋەيەدا دەنوۋسىت كە نەك ھەر ھىچ بەھايەكى زانستىيان نىە بەلكو بەرھەمى بىركردنەۋەى ئايدىۋلۇجىيى زۆر تەسك بىنىش، ۋەكوو ئەۋەى دەنوۋسىت كە ئىسلام «سەدان رەۋشت و ئاكارى ۋەك ھاۋكارى و پاستگۆيى و دلسۆزى و رەۋشتبەرزىي ھىناۋتە ناۋ كورد، لە ھەمان كاتدا لە ھەموو ئاكار و رەۋشتىكى خراب كوردى پاراستوۋە»(۵). بەم شىۋەيە پىيى واىە كورد پىش ئىسلام ھىچ رەۋشتىكى جوانى نەبوۋە، و ھىچ ئايىن و كولتورلىكى نەبوۋە فىرى ئەۋ رەۋشتانەى بكات، و كورد پىش ئىسلام لە ھەموو ئاكار و رەۋشتىكى خرابدا نوقم بوۋە كە ئىتر ئىسلام فرىاي كەوتوۋە و لەۋ رەۋشتە خرابانە دەربازى كىردوۋە! بىركردنەۋەى لەم شىۋەيە لە ئىسلامىشدا ۋەكوو بىروباۋەر جىيى نايىتەۋە، چونكە ئىسلام رايگە ياندوۋە كە ھاتوۋە بۇ ئەۋەى «رەۋشتە بەرزەكان تەۋاۋىكات» («إِنَّمَا بُعِثْتُ لِأَتَمِّمَ مَكَارِمَ الْأَخْلَاقِ»)، و ئىسلام كە ھاتوۋە لافى ئەۋەى لى نەداۋە كە كۆمەلگاى پىش ئەۋ ھىچ رەۋشتىكى جوانى تىدا نەبوۋە، تەننەت ئەۋ كۆمەلگا عەرەبىەش كە خۆى بە «الجاهلىة الأولى» ناۋزەدى كىردوۋە. بۆيە دەلىم ئەۋ بىركردنەۋەيە تەنھا ئاسۆتەسكىيەكى ئايدىۋلۇجىيە كە زادەى كىشمەكىشىكى ھاۋچەرخە لەگەل ھەندىك ئايدىۋلۇجىيە تر (ھەندىك ئاماژەى

ناديار و ناروونيش لەو بىرکردنەۋەيە دەخوئىنەۋە، چونكە پەنگە مەبەستىكى ديارىكراوى لەو « ئاكار و پەوشتە خراب» نە ھەيىت، بەلام ھەل دانەۋەي ئەو جۆرە پىرۇپاگەندا ئىسلاميانە كە پەنگە لە نووسراوى تر و - زياتر - لە پراگە ياندنى ئىسلامىي مىللىدا خۇيان دەردە خەن؛ رووبەرىكى سەربەخۇي دەۋىت). لەگەل ئەۋەشدا لە چوارچىۋەي كلىشەي لىكۆلىنەۋەي زانستىدا ناۋەرپۇكى لەو شىۋەيە نازانستى و تەمومزاوى لە بلاوكراۋەي زانستىدا بە نرخی لىكۆلىنەۋەي زانستى بلاۋدەيىتەۋە. لەبەر ئەۋەي ئەو «زانست» ەي لە كۆلىچ و بەش و بلاوكراۋەكانى خوئىندنى ئىسلامى لە ولاتى ئىمەدا برەۋى ھەيە؛ ھىشتا جياۋازىيەكى جەۋھەرىي لەگەل ئەو زانستە ئىسلامىيە ترادىشنالانە نيە كە لە «مەدرەسە» يەكى ئىسلامىدا دەخوئىزىن.

بى گومان ئەگەر ئەو پەخنەيەش نەبۋايە؛ من ھەر دەبۋا ئەم رافەيەم لەسەر زاراۋەكانى مېژۋوى «فوتووحات» و «غەزەوات» ى ئىسلامى بنووسىايە، و لەسەر زاراۋە و ناۋانەكانى خۇم روونكردنەۋەم بدايە. جا كە ئەو پەخنەيەش ھەيە؛ ئەۋا بە دەلاقەيەكىشى دەزانم بۇ دروستكردىنى گەت وگۆيەكى زانستىي ھاۋسەنگ و ئاستبەرز لەگەل نووسەرەكانى بەرەي ئىسلامگەرايى كوردى، كە ئەم جۆرە گەت وگۆيە شتىكى دەگمەنە، و ئەۋەي كە ھەيە؛ زياتر ھەۋلى يەكتەر شكاندن و دژايەتى و سەركوت كىردنە، و كەمتر گەت وگۆيەكى راستەقىنەيە. ئەم گەت وگۆيە راستەقىنە و ئاستبەرزەش بەۋە دەستپى دەكات دان بە يەكتىدا بنىين و ھەر لايەك ئەۋى تر بە خاۋەنى فيكر و مەعريفە و «عەۋدال» بزائىت، و لىكدانەۋە و مامەلەي شەخسى و نابابەتى لەگەل ئەو فيكرە و ھەلگىرانى نەكات، كە ئەمە ھەلەيەكە زۆر بەي ئايدىۋولۇجىستەكان تىي دەكەون.

پىشەكى؛ دەبىت بلىم كە «مىلملانئى ئايدىۋولۇجىيى» شتىكى سىروشتى و ئاسايە، و ھەتمىشە. گىزنگ ئەۋەيە ھەردوۋلا ئەم كىشمەكىشە بە شىۋەيەكى شارستانى و «شەرىفانە» بەرپۇە بەين. و بۇ ئەمە رىگەيەكى دوورودرپىز و كارىكى زورمان لەبەر دەمدايە، و پشودرپىزى زورى دەۋىت. و دەبىت لىشمان روون بىت كە لە راستىدا ئەم «كىشمەكىشە ئايدىۋولۇجىيى» ە سەرچاۋە و پالەنەرى بەھىزبوون و خۆتەياركردن و خۇبىناكردىنى ھەردوۋلايشە (بەگىتىش لە - بۇ نمونە - كوردستاندا ھەرسى تەۋژمى ئىسلامى و نەتەۋەيى و چەپ لە ۋەلامدانەۋە و كىبەركىيەكتىدا گەشەيان كىردوۋە، و ئەمە بۇ كىشمەكىشى ئىستەي ھەردوۋ بەرە ئايىنگەرا و بەرە رۇشنگەرەكەش ھەر راستە). و ئەۋەش دەبىت روون بىت كە ھەموو لايەك «ئايدىۋولۇجىيا» و سىستەمى بىرکردنەۋەي خۇي ھەيە، ئەگەرچى ئامپازى زانستىش بۇ سەرخستنى ئەۋ ئايدىۋولۇجىيە بختە گەر. و ھەردوۋ لايىش دەبىت ئەۋە فەرامۇش نەكەن كە بەرەي ھەردوۋلا «مىلملانئى ئايدىۋولۇجىيى» دەكەن، و ئەم مىلملانئى و كىشمەكىشە بەلگەنەۋىستە كە بە دوو لايەن نەبىت ھەر پىكنايەت، و لەناۋ ھەردوۋ بەرەدا كەسانئىك ھەن كە ئەۋ فيكرەي بەرھەمى دەھىنن زياتر بەھاي ئايدىۋولۇجىيى بۇ خۇيان ھەيە و كەمتر بەھاي زانستى و مەعريفىيان بۇ ئەۋانى تر ھەيە، و ئەمانە دەتۋانن ھەموو ھەلىكى گەت وگۆ و لە يەك تىگەيشتىش لە كىس بچوئىن. و - ھەلەتە - كەسانئىكىش

هه ن ههول دهدهن فيکر و مهعريفه کهيان بههای زانستی و عهقلانی ههبيت، و ئەمانه له ههردوولا دهتوانن باشتر له يه کتر تڙبگه ن و باشتریش کيشمه کيشه که بهن به رڼوه. بۆ نمونه؛ ئەگه له بهره عهلمانیه تگه راکه، يان - به تاييه تی - نه ته وه گه ره که، که سانیک هه بن (که ههيشن) به واقيع ميژووی ئيسلامی و - بۆ نمونه - ميژووی «فوتووحات» و داگیرکردنی کوردستان بشيۆين و شوين سه رچاوهی گومانای و لاواز بکهون و چی له بهرزه وه ندييان بو بيقۆزنه وه و ئەوهی تری پشتگوي بخهن؛ ئەوا - بي گومان - له بهره ئيسلاميه کهش کهم نين ئەوانه ی که ههول دهدهن ئەو ميژوو - يان لايه نه ناپرشنگدار و تاریکه کانی - په رده پۆش بکه ن، و ئەو ميژوو وه کهو خوی تو مار ناکه ن، و پشت به سه رچاوهی لاواز و - هه تا کو - ميللی و گومانای ده به ستن، و ته نها ئەو پرگانه ده گويزنه وه که پشتگيريی ئامانج و تپروانينه که ی خویان ده که ن. هه ر بۆ نمونه؛ له بهره نه ته وه گه ره که هه يه پشت به سه رچاوهی گومانای و ساخته ی وه کهو هۆنراوه ی «وه رمیزگان» و دهقی «فتوح سواد العراق» ده به ستیت (که من ليکۆلینه وه بۆ روونکردنه وه ی ساخته یی ئەم جوړه سه رچاوانه هه يه، له گه ل ئەوه ی له رووی ئايديو لۆجيا ييه وه به که لکمان دين!)، و له بهره ئيسلامگه ره کهش هه يه پشت به هه نديک دهق و چيروکی ميللی و درهنگه وخت و ناوچه یی ده به ستیت ده رباره ی - بۆ نمونه - که سیتی (جابان)، يان (ديلم) ياخود (الديلم) و هيزه - گوايه - کوردیه که ی، که چاوه ريم ده کرد له بهره ئيسلاميه که تويزه رانيکی ورده کار و ساخکه ره وه ده رکه وتنايه ئەم جوړه باسانه بخه نه ژير باری په خه (که هيشتا هه ولی وه ها و تويزه ری وامان نه بينيوه، له کاتيکدا ئەوان ئيمه يان بينيوه که دهقی وه کهو «وه رمیزگان» و «فتوح سواد العراق» ده خه يه ژير باری په خه). له بهر ئەوه؛ هه ر دوو به ره که کاری ئايديو لۆجيا يی رووت و ساخته کاری لی ده وه شیتته وه، و بۆيه ده بيت په نا به يه بۆ کاری زانستی و به لگه ساری زانستی، وه که ناوه نديکار و زمانیکی ليک تيه گه يشتن و «حه که م» يک له نيوانان، و ئەمه ده روازه و ده لاقه ی گه و گو يه کی به ره مه مدار ده کاته وه. سه رنجيش ده ده يه ن گو فاری «خال» ته وه ره و تويزينه وه کانی له چوارچيوه و قالبی تويزينه وه گه لی ئە کادي مي اييدا ده خاته روو، و هه ول ده دات نوو سه رانی خاوه ن پروانامه و کاری ئە کادي مي ايی بخاته پيشه وه بۆ ده سه ته به رکردنی متمانه ی زانستی، و دياره له سنووری توانا و چوارچيوه ی خويدا هه ول بۆ پيدا چوونه وه ی مه عريفه ی ئيسلامی ده دات. به لام بن گومانيشين که ئامانجه ئايديو لۆجيا ييه کان له سه رووی هه موو شتيکه وه ن (و ديمه نه ئە کادي مي اييه کهش له خزمه تی ئەم ئامانجه ن دان)، و له م لايه نه وه ئامانجی گو فاره که روونه، و ليره وه ده چيته وه چوارچيوه ی ئەو «ملمانئ ئايديو لۆجيا يی» هه ی که هه يه، ئە گه رچی ديباجه و به رگ و ناو نيشان و ئامراز و که ره سه ته ی زانستی بخاته گه ر. که واته هه ر ناچاری لای «حه که م» هه زانسته که ده بينه وه.

۱. «فهتج» و «فتوحات»، یان داگیرکردن و داگیرکاری؟

سهبارت به «فهتج»؛ ئەگەر خوینەر له لیکۆلینهوهکانم - که له سهروهه ناویشانیان و کلیله وشهکانیانم خستهپوو - سهرنج بدات؛ دهبینیت من هه‌میشه «فهتج» به «داگیرکردن» و «داگیرکاری» داده‌نیمه‌وه. ئەمەش دەزانم که وه‌رگێرانی ده‌قاوده‌ق و به‌رامبه‌ری ورد نیه، به‌لام هه‌لمه‌تی «فتوحات» و ئەو میژوووی دروستی کردوو و ئەو شوینه‌واره‌ی به‌جیی هیشتوو؛ ده‌هینیت به‌و ناوه‌ ناوبرییت.

خۆی له‌ بنه‌په‌ته‌وه‌ چه‌مک و زاراوه‌ی «فهتج» چه‌مک و زاراوه‌ی هیزی (فاتح)ه، ئەم ناوان و ناوبرنه‌ له‌ پوانگه‌ی هیزی داگیرکه‌ره‌وه‌ دیت. «فهتج» و «فتوح» و «فتوحات» زاراوه‌ی عه‌ره‌بی و ئیسلامین. چونکه «فهتج»، که «فَتْح» ده‌قاوده‌ق به‌ واتای «کردنه‌وه»یه؛ ئاماژه‌ ده‌کات بۆ شکاندنی دیواری قایمکاری «تحصینات» و به‌رگری شار و قه‌لا، و شکاندنی سنوور، و «کردنه‌وه»ی ده‌رچه‌یه‌ک بۆ پیشه‌په‌وی سوپای ئیسلامی و به‌رپه‌وه‌بردنی ئیسلامی. چونکه له‌ واتای «کردنه‌وه»وه‌ هاتوو. و که‌واته‌ له‌سه‌ر زمانی ئەو هیزه‌وه‌ وتراوه‌ که ئەو سنوور و دیوار و قایمکاری قه‌لا و شاره‌ی له‌به‌رده‌م خۆیدا بینیه‌وه‌ و ناچار بووه‌ به‌ هیز «بیکاته‌وه».

راسته «فهتج» له‌ کۆتاییدا ده‌بیته‌ به‌رامبه‌ری ئەو چه‌مکی «گرتن»ه‌ی که ئیمه‌ش له‌ ئەده‌بیاتی کوردیدا به‌کاری ده‌هینین (وه‌کو پیشتریش شیخ په‌زا وتویه‌تی: «سه‌لاحه‌ددین که‌ دنیای گرت...»، که وه‌کو ئەوه‌ وایه‌ بلیت «جیهانگیر» یان «فاتح‌العالم» بوو). هه‌ر بۆیه‌ کۆچکردوو مامۆستا (جه‌میل پۆژبه‌یانی) «فهتج»ی به‌ «ولتگیری» وه‌رگێراوه‌ (که‌ ناویشانی ده‌قی ناوبراو به‌ «فتوح سواد‌العراق»ی به‌ «ولتگیری» په‌شه‌خاکی عێراق «داناوه‌ته‌وه». دیاره‌ ئەم «ولتگیری»ه‌ی له‌سه‌ر شیوه‌ی «جیهانگیری» دا‌رشتوو، به‌ واتا کۆنه‌که‌ی «جیهانگیری» واته‌ «فتح‌العالم»، نه‌ک «عولمه‌» که‌ له‌ به‌رامبه‌ری ئەمه‌ «به‌جیهانی‌کردن» راسته‌یه‌. که ئەمه‌ پاساویکی تریشی هه‌یه‌: «فهتج» داگیرکردنیکی گشتی نیه، وه‌کو داگیرکردنی ناوچه‌یه‌ک بۆ نیشه‌جی‌بوون (ئهمه‌ هه‌ر «احتلال»یکه‌)، به‌لکو گرتنی شار و قه‌لایه‌که‌ و ده‌ست‌به‌سه‌رداگرتنی ناوه‌ندیکی ده‌سه‌لات و

حوکمدارییشه. بۆ ئەمەش «گرتن» گونجاوتره. هه‌رچه‌ند «گرتن» یش ریک به‌رامبه‌ری «فتح» نیه، به‌لکو به‌رامبه‌ری «أخذ»، که ئەمیش له‌که‌له‌پووری ئیسلامیدا بۆ گرتنی ولاتان به‌کارهاتوو، به‌لام گشتیتیش به‌کارهاتوو که ده‌بینین بۆ گرتنی خه‌لکه‌که‌ش هاتوو. له‌ زمانی ئینگلیزیشدا دوو وشه‌ هه‌ن واتای «فتح» و «گرتن» و «ولاتیگری» بده‌ن: conquer، و conquest، هه‌رچه‌ند ئەمانه‌ به‌ شیوه‌یه‌کی بنه‌رته‌تی ئاماژه‌ ده‌که‌ن بۆ سه‌رکه‌وتنی سه‌ربازی و به‌ هیز به‌سه‌ر دوژمندا و ملکه‌چ‌کردنی و زال‌بوون به‌سه‌ریدا، به‌لام زاراوه‌ خۆرئاواییه‌که‌ به‌ واتای «فتح» و «ولاتیگری» ئەمانه‌ن، بۆیه «فوتووحتی ئیسلامی» له‌ ئینگلیزیدا ده‌بیته‌ Islamic conquests یاخود Muslim conquests یاخود Islamic conquests یاخود Muslim conquers، که ئەگه‌ر هه‌مانه‌ ویت زاراوه‌ی کوردیی به‌رامبه‌ری ئەمانه‌ بچه‌سپینن؛ ده‌بیته‌ ئیمه‌ش «ولاتیگریه ئیسلامیه‌کان» یاخود «سه‌رکه‌وتنه ئیسلامیه‌کان» له‌ به‌رامبه‌ریان دابنن، له‌ چوارچۆیه‌ی گواستنه‌وه‌ی گێرانه‌وه‌ میژووویه ئیسلامیه‌ په‌سمیه‌که‌دا. له‌ ئەده‌بیاتی ئیسلامیی میژووویی کۆنیشدا ده‌سته‌واژه‌ی «الانتصارات الإسلامیه» له‌ جیی «الفتوحات» به‌کارهاتوو. بۆیه conquer و conquest ئاماژه‌ ده‌که‌ن بۆ ئەنجامی هه‌لمه‌ته‌کان که به‌ سه‌رکه‌وتن کۆتاییان هاتوو، و وه‌سفی خودی هه‌لمه‌ته‌کان و ئەو واقع و گۆرانکاریه‌ سیاسی و سه‌ربازیه‌ ناکه‌ن که به‌ هۆیانه‌وه‌ رووده‌ده‌ن، مه‌به‌ستم هیز و داگیرکاریه‌که‌، بۆیه زاراوه‌ی تر بۆ ناوانی ئەم لایه‌نه‌ ئەو وشانه‌ن که به‌ واتای «داگیرکردن» و «داگیرکاری» ن.

بۆیه به‌ دروستی ده‌زانم هه‌لمه‌تی «فتح» و «فوتووحتی» ئیسلامی به‌ هه‌لمه‌تی «داگیرکاری» ئیسلامی ناوبه‌م. که ئەمه‌ وه‌رگێرانیکی نیه‌ بۆ چه‌مکی «فتح»، به‌لکو ئەمه‌ ناو‌بردنی میژووویه‌که‌ له‌ روانگه‌ی منه‌وه‌، هه‌م وه‌کو توئیژه‌ریکی که ده‌زانم باسی چی ده‌که‌م، و هه‌م وه‌کو ئەندامی یه‌کیکی له‌ گه‌ل و نیشتمانه‌ داگیرکراوه‌کان که «ئینتیما» م بۆ هیزه‌ داگیرکاره‌که‌ نیه‌. و ناوانیکی هه‌لسه‌نگینه‌ر «تقییمی» و دادگاییکه‌ریشه‌ (چونکه‌ «داگیرکردن» ئەوه‌ ده‌گه‌یه‌نیت که ئەوه‌ مافی ئەو هیزه‌ نیه‌. بۆیه له‌ کوردیدا «داگیرکردن» به‌ واتای «غصب» دیت). بۆیه زاراوه‌که‌ی من؛ ته‌نها ناو‌بردنیکی نیه‌، به‌لکو هه‌لسه‌نگاندنیشه‌. و من ناچم له‌گه‌ل زاراوه‌ی داگیرکهر برۆم و به‌ «فتح» و «نه‌صر» ناوی به‌م. که ئەم زاراوه‌ ئیسلامیانه‌ له‌ بنه‌رته‌وه‌ له‌ قورئانه‌وه‌ هاتوون: «نَصْرٌ مِنَ اللَّهِ وَفَتْحٌ قَرِيبٌ» (الصف: ۱۳).

له‌گه‌ل ئەوه‌شدا جار و بار وشه‌ی «فتح» و «فوتووحتی» به‌کارده‌هێننه‌وه‌. ئەوه‌ش له‌ چوارچۆیه‌ی گێرانه‌وه‌ «سرد» ی بابه‌تگه‌لیکی که‌له‌پووری میژوووی ئیسلامی، به‌ زاراوه‌کانی خۆی. و له‌م حاله‌ته‌دا من وشه‌که‌ ده‌خه‌مه‌ ناو جووتیک جووته‌ که‌وانه‌ی بچووکی ده‌ق: «». واته‌ ده‌نوسم «فتح» یاخود «فوتووحتی»، یانی ئەمه‌ زاراوه‌ی من نیه‌ و زاراوه‌ی که‌له‌پووره ئیسلامیه‌که‌ خۆیه‌تی. و به‌تایبه‌تیش کاتیک له‌ بابه‌تیک ی هاشیوه‌دا گه‌ت وگۆ له‌گه‌ل نووسه‌ریکی ئیسلامی ده‌که‌ین، بۆیه له‌ زاراوه‌دا له‌گه‌لی ناکه‌ین به‌ کیشه‌، بۆ ئەوه‌ی بیانوی زاراوه‌ نه‌گریت و بچپته‌ سه‌ر جه‌وه‌ری باسه‌که‌، و ده‌مانه‌ ویت له‌گه‌لمان بگاته‌ ئەو ئەنجامه‌ی هیه‌چ نه‌بیته‌ که‌له‌پووره ئیسلامیه‌که‌ وه‌کوو خۆی بگێرپته‌وه‌ که ئەو هه‌ندیکی به‌شی لی

په ده پۆش ده کات.

ئهم نووسهره ئيسلاميانه خويان سوورن له سهر زاراوهی «فوتووحات»، چونکه ئهوان ئىنتىمايان بو (فاتىح) له كه ههيه، بۆيه زمانى ئه وىش به كارد ههينن. و نايانه وىت ههچ جوړه هه لسه نگاندىكى نىگه تىف بو ئه وه هه لمه تانه بکهن، به به كار ههينانى وشه و ههكو «داگيركارى». ئهوان ئه گهر «فتح» بکهن به كوردىيش؛ «گرتن» و «ولتگيرى» به كارد ههينن، كه بيلايه نه به وه واتايه ههچ جوړه هه لسه نگاندىكى تيدا نيه، يان هه تا لايه نى داگيركهرىش ده گرىت، چونكه پرۆسيسه كه ده كاته پرۆسيه سىكى رهوا، رهوا به حوكمى هيز و هه ژموونى ئىمپراتورى. «فاتح» هه ره ئه وه «جهان گشاى» | جههانگوشاى | | به كه له ئه ده بياتى ئىرانيدا هه يه و به ئىمپراتوره جيهانگيره كان ده وترىت. بۆيه «فتح» ئاماژه يه كى هه يمايى ده كات بو ئه وهى ئه وه هيزه جيهانگيرىكى گه وره يه و به لوجيكى هيز و سيسته م مافى خو به تى.

جگه له وه ش؛ «گرتن» ديسان زمانى ناوخو يى ئه وه هيزه يه كه قسه كهر و نووسهر هه ست به «ئىنتىما» ده كات بو. بو هه و نه: ئىسته ئه گهر شارىكى كوردستان له لايه ن هيزىكى ناكوردىه وه «كۆنترۆل بكرىت»؛ راگه ياندى كوردى ناليت «گيرا»، به لكو ده لىت «داگيرا» يان «داگيركارا» يان «ده ستى به سه ردا گيرا». به لام ئه گهر هيزى پيشمه رگه ئاوه دانيه كى كوردستان يان خالىكى سنوورى بگريت؛ ئه وه كاته راگه ياندى كوردى - به لاي كه مه وه - نه ته وه يى ده لىت: «گيرا» يان «گرتمان»، يا خود «گيرايه وه» يان «گرتمان وه». بۆيه ده لىين كه نووسهره ئيسلاميه كان كاتيك له برى «فه تح» وشه و ههكو «گرتن» به كارد ههينن؛ ديسان «ئىنتىما»ى خو يان بو هيز و ته و ژمه ئيسلاميه كه دووپات ده كه نه وه، و بابته كه بابته زانستى بوون نيه، به لكو هيشتا بابته ئايدى لوجيايى بوون و لايه ن داربوون و «ئىنتىما» يه. كاتيكيش ئىمه له برى «گرتن» ده لىين «داگيركردن»؛ ئه مه بابته زانستى نه بوون نيه، به لكو بابته سهر به خو بوون و لايه ن دارنه بوون و دابرينه له زمان و جيهانى داگيركهر و كولتوره كه و ميژوو هه كه ي.

جگه له وان هه ش؛ وه كو وتم؛ من وه كو توئزه رىك ده زانم باسى چى ده كه م، بۆيه به «داگيركردن» و «داگيركارى» ئاماژه بو ميژووى «فوتووحات» ده كه م، چونكه جگه له وهى ده مه وىت ناوانه كه له هه مان كاتدا هه لسه نگاندىش بىت؛ ده زانين ئه وه هه لمه تانه ي سوپاي ده ولته تى خيلافه ت له واقيعدا داگيركردن «احتلال» Occupation بوون (هه ره بۆيه ده سه ته واژه ي Islamic invasion و Islamic occupation له لىكۆلئينه وه ئه كادىميايه كانى ميژووى ئيسلاميدا باون. له كوردىيشدا ئىمه زياتر وشه ي «داگيركردن» و «داگيركارى» مان هه يه به رامبه رى ئه وه وشه ئىنگليزيانه). چونكه ئىمه باش ده زانين كه هيزه ئيسلاميه كه ته نها سيسته مى سياسى و لاتانى نه رووخاندوو و سيسته ميكى سياسى خو جىيى سه ره به خو يان ملكه چ بو خو ي له جيان دروست بكات، و ئىتر بكشيتته وه و چه ند هيزىكى پاريزه ر و چه ند باره گايه ك ليره و له وى به يلىته وه. به لكو خه لكه عه ره به موسولمانه كه، ئه وهى كه سياسى و به رپوه به ره (له چينى خانه دانان و سه ردارانى عه ره ب و قوره يش. ئه وه چينه ي فرمانى داگيركردنى سياسيه)، و ئه وهى سه رباز

و سه رکردهی سه ربازیه (له ئەندامانی خێله عه ره به کان. ئەو چینهی فرمانی داگیرکردنی سه ربازیه)، و ئەوهی که بانگخواز و قورئانخوین و ئیسلام راگهیه نه ره (له ئەندامانی خێله عه ره به کان و ئەوانه ی هاوپه یمان «مولی» یانن و شوینکه وته ی په سه ندرکراوی ئەوانن. ئەو چینهی فرمانی داگیرکردنی کولتوریه)، و ئەوهشی که خه لکی ئاساییه (له خێله عه ره به کان، که فرمانیان داگیرکردنی دیمۆگرافیا ییه)؛ له دوا ی داگیرکردنی ولاتی و ئاوه دانیه ک و چه سپاندنی بارودوخ و ئاسایشه که ی؛ ئیتر له و ئاوه دانیه نیشته جی بوون و کردوو یانه به ولاتی خو یان. له ولاتان شاری نو ییان دروست کردوو (که له م شاره نو ی و ئیسلامیانه دا به ته واوی قه ده غه بووه په رستگای ئایینی تر هه ییت)، و له ناو شاره کۆنه کانی ش و له ده وره بریان خێله عه ره ب نیشته جی بوون (و به رده وام په رستگای ئیسلامیان تییاندا دروست کردوو، و له به رامبه ردا له و شاره کۆن و پیش-ئیسلامیانه شدا دروست کردنی په رستگای نو یی ئایینه کانی تر و نۆژه نکرده وه ی په رستگا کۆنه کانی شیان قه ده غه کردوو). و باری دیمۆگرافیا یی ولاتانی شیان گۆریوه، به شیوه یه ک ئیسته «نیشتمانی عه ره ب» له نیمچه دوورگه یه که وه بووه ته نیمچه کیشوه ری که دوو کیشوه ری گرتوه ته وه، و ئیتر ئەوه ی که پیشتر نیشتمانی ئارامیه کان (سوریان) و نه به ط و میصر-قیبطیه کان و لیبیا ییه کان و به ربه ر (ئه مازیخ) و هه تاکو کورد و گهلانی تر بووه؛ ئیسته بووه ته «نیشتمانی عه ره بی». جاری وا هه یه چه ند ناویکی پرشنگدار ده بیننه وه له شاریکی - بو نمونه - ولاتانی ئیران، و وا ده زانین خه لکی خۆجییی ئەو شاره ن، به لام دوا یی که له ره چه له کیان ورد ده بیننه وه؛ ده بینین ده چنه وه سه ر خێله عه ره به کان. بو نمونه: گه لیک له و که سایه تیه ئیسلامیه هه لکه وتوو انه ی شاری (په یی)، که به «پازی» ناویان ده برییت؛ له ره چه له کیانه وه ده زانین که سه ر به هه ندیک خێله عه ره ب بوون. له م باره یه وه، کاتی خۆی میژوونووسی عیراقی (د. ناجی مه عرووف)، مامی (د. به ششار عه وواد مه عرووف)، کتیپیکی گه وره ی به ناو نیسانی «عروبه العلماء المنسوین إلى البلاد الأعجمیه»، بلا و کرد بووه وه (سالی ۱۹۷۷ به رگی یه که می چاپ کرا)، که ئەگه ر بریک زیاده و ویشی تیدا کردییت؛ بی گومان راستیه کی زۆریشی هیشتا تیدایه. بۆیه ده بینین ئیسته ش نه خشه ی بلا بوونه وه ی خێله عه ره به کان، ئەوانه ی له نیمچه دوورگه که وه هاتوون و ره چه له کی خو یان ده پارینن، زۆر له چوارچیوه ی نیمچه دوورگه ی عه ره بی فراوانتره.

بۆیه ئەگه ر هه لمه ته کانی داگیرکاری «فوتووحات» ی ئیسلامی به هه لمه ته کانی داگیرکاری ولاتانی خۆرئاوا له سه رده مانی نویدا به راورد بکه یین؛ ده بینین «فوتووحات» ی ئیسلامی زیاتر هاوشیوه ی (کۆلونیالیزم) Colonialism ی خۆرئاوا ییه، که به هه لمه ته کانی ده ولته ئیمپراتۆریته کانی جیهانی خۆرئاوا، له گه ل هه لکشانی هیزی سه رمایه و رژی می سه رمایه داری، بو داگیرکردن و ده سته سه ردا گرتنی ولاتانی تری لاوازی ئەو سه رده مانه ی جیهان، ده وترییت. ئەم هه لمه تانه هه لمه تی داگیرکردنی ولاتانیکی خۆره لاتی بوون که له رووی سیاسی و سه ربازیه وه لاواز بوون به لام پر خیروییری سروشتی و سه رمایه ی مرو یی بوون، ئەوه ش به لیشاوی نیشته جی بوونی شه پۆلی یه که له دوا یی که خه لکی ولاتی بالاده ست و ئیمپیریالیست و داگیرکه ر، له ولاتی داگیرکراوا، که ده بوونه دانیشتووانی هه میشه یی یان ده بوونه چینیکی فه رمانه روا

و بالادست به سهر ژيانی ئابووری و کولتوریه وه، و فرمانیان ده بووه به که لکھیتان و تالانکردنی خیروبییری ولاته که (ههر بویه له عهره بیدا پیتی دهوتریت «استعمار»، و نه و خه لکه بیانیه ش پیمان دهوتریت «مستعمر» colonist، و به و کومه لگایه ش که خویان تیدا بالادستن دهوتریت «مستعمرة» colony).
 نه خه لکه بیانیه ی که نیشته جی ده بوون؛ بو هیان و نیشته جی بوونیان، و دوایش بو پاراستیان و به رده و امی فرمان و ناماده بیان؛ ده ولته تهمیپریالیسته که یان هه لمه تی سهر بازی گه وره ی ده کرده سهر ولاتی داگیرکراو، بو نه وهی خه لکه که ملکه چ بکات و وایان لئ بکات نه و چینه بیانی و داگیرکهره وه کوو سهر دار و فرمانرپه و و چینی بالادست به سهر خویانه وه وهر بگرن. که ناشکرایشه فرمانی نه م خه لکه هیانزه به رده و امی دانه به جولهی ره وره وهی تالانکردن و بردنی خیروبییری ولاتی داگیرکراو، بو به رزه وه ندیی ده ولته تی ئیمپراتوریگه ری «ئیمپریالیست»، که هه م ئابووری خویی پی به هیز ده کرد و هه م قه له مره وی خویی پی فراوان ده کرد. له نه نجامیشدا خه لکی خوجییی ولاتی داگیرکراو یان به ته و او ی ده رده کران و ده ربه دهر ده بوون، یان ده بوونه ژیر ده سته ی که مینه بیانیه که که ده سه لاتیان به ده سته و هه موو «ئیمتياز» یکیان هه یه.

دهی نه وهی ئاگاداری میژووی «فوتووحات» ی ئیسلامی بیت و وه کو خوی بیینیت و به بی سؤرداری و لایه ندراری لیک بداته وه؛ ده زانیت نه مه ش «کولونیالیزم» ه ئیسلامیه که یه. نه م هه لمه تانه ی کولونیالیزمی ئیسلامییش له گه ل خویاندا خیله عهره به کانیان له ولاتانی داگیرکراو دا نیشته جی ده کرد، که ده بوونه چینی بالادست، و هه موو فرمانه کانی داگیرکردنی سهر بازی و سیاسی و کولتوریان به جی ده گه یاند. له بنه رپه تیشه وه بو نیشته جی کردنیان و پاراستیان له ههر راپه رینیکی خه لکه خوجییه که هه میشه سو پای ئیسلامی هه لمه تی کردوه ته سهر ولاتانی داگیرکراو بو له ناو بردنی هه موو به رگری و به ره له سته یه ک.

به لکو ره نگه هه ندیک هه ونه ی میژووی «فوتووحات» ی ئیسلامی، بیته نه و جوره کولونیالیزمه ی که پیتی دهوتریت «کولونیالیزمی نیشته جی کاری» («استعمار استیطانی») Settler Colonialism، که بریتیه له نیشته جی کردنی کومه لیک خه لکی نامو به ولاتیک، له ناو دانیشتوانی خوجییی ولاته که، به شیوه یه که خه لکه خوجییه که ده بنه ها ولاتی پله دوو و جیاکاری په گه زیان له گه ل ده کریت و نکولی له بوون و ناسنامه ی نه ته وه بیان ده کریت، جا ئیتر یان به ده رکران و ده ربه دهر بوونیان کوتایان دیت یان تانه وه و ون بوونی ناسنامه و په گ ورپیشه. له میژووی داگیرکاری ئیسلامییشدا؛ سهره نجامی نه و گه ل و گرووپانه ی که له ناو جه رگه ی کومه لگا عهره بی-ئیسلامیه که دا ماونه ته وه و ویستویانه له و ولاته دا که پیشت نیشتمانی خویان بووه له سهر ئایینی خویان میننه وه؛ ده بینن تا راده یه که له سهره نجامی نه و گه لانه ی سهرده می نوئ ده چیت که دوو چاری نه م فۆرمه ی کولونیالیزم ده بنه وه. له زور قوناغدا که وتونه ته بهر هیرشی توندوتیژی، و هه میشه ها ولاتی پله دوو بوون، و له کوتاییدا نکولی له بوونی نه ته وه یی و نیشتمانیان کراوه، و بوونه ته که مینه ی ئایینی و تاییفی ریشه هه ل که نراو و تواوه له ناو ناسنامه نیشتمانیه عهره بیه که دا.

ئوهوش وهکو سهرهنجامی که مینه ئارامی زمانه کانی سوریا و عیراق که ئاینیشیان جیاوازه (مه سیحی خوره لاتیه یان مهنده عیه)، و تا رادهیه کیش سهرهنجامی (قیبت) و (ئه مازیخ)، هه چهند ئیسته ئه مازیخ له بوژانه وه دان.

ئینجا دهوله تیکی ئیمپراتوریی ئیسلامی که «کۆلۆنیالیست» بیت و هه لمه ته کانی سوپا و هیزه کانی هه لمه تی کۆلۆنیالیستانه بن؛ بئ گومان هه ر پيش ئه وهش دهوله تیکی ئیمپراتوریگه ری «ئیمپیریالیست» هه. ئیمه باش ده زانین که دهوله تی خیلافهت هه موو تابه تمه ندیه کی دهوله تی ئیمپیریالیستی تیدا بووه. دهوله تی خیلافهت له رابردوودا هه میشه له هه ولدا بووه بۆ فراوانکردنی قه له مره وی خووی و فه رمانه وای ولاتگه ل و هه ریمگه لی زۆر بووه، له رپگه ی داگیرکاریی سهربازی و سیاسی و کولتووری (و زمانی و ئاینی) هه وه، و هه ژموونی سیاسی و سهربازی و ئابووریی خووی به سهر کۆمه لیک ولاتدا سه پاندووه، و ئه مه ش هه مووی به ئامرازی هیزی سهربازی به ده ست هاتووه. هه ر ئه مه یشه واتای واقیعی گوته ی «بلا بوونه وه ی ئیسلام به شمشیر». ئیمپراتوریی به شمشیر دروست ده کریت، و به شمشیر ده پاریزریت. ئیتر ئه مه بالاده ستی و هه ژموونی ئاینی و کولتووری و زمانیش ده سته به ر ده کات.

و کاتیکیش ئه م میژووی «فوتووحات» هه به میژووی «داگیرکاری» ی ئیسلامی ناوده به یین؛ لیره دا «داگیرکردن» Occupation ئه و داگیرکردنه نیه که له یاسای نیوده وه له تی نییدا له چوارچیوه ی خویدا و به پیی پساگه لی خووی ده کریت یاسایی و رپ پی دراو بیت. به لکو ئه و داگیرکاریه ی دهوله تی ئیسلامی له رابردوودا کردوویه تی؛ هه موو لیکه وته نا-یاساییه کانی به پیی یاسای نوپی جه نگ لی که وتووه ته وه، چونکه سوپا و دهوله ته ئیسلامیه کان:

- بۆ چه ندان سه ده ولاتانیان داگیرکردووه، له کاتیکدا به پیی یاسای نوپی داگیرکردن کاتیه و ده بیت هیزی داگیرکه ر به چه ند قوناغیک بکشیته وه.

- و سیسته می سیاسی خویان تیاندا دامه زراندووه، و یاسای خویان تیدا جیه جی کردووه (یاسا ئیسلامیه کانی بواری «موعامه لات» و - به تابه تی - مامه له ئابووریه کان به سهر «ئه هلی ذیممه» یشدا جیه جی ده بن). له کاتیکدا به پیی یاسای نوپی داگیرکه ر ده سه لاتیکی ره ها و سهره ریی به سهر ناوچه ی داگیرکراودا نیه، و ده بیت ره چاوی یاسای ولاتی داگیرکراو بکات.

- و هه ندیک شوینیان کردووه به مولکی موسولمانان، و خیله عه ره به کان چوون له هه ر شوینیک ویستبیتیان نیشته جی بوون، له کاتیکدا به پیی یاسای نوپی داگیرکه ر مافی ئه وه ی نیه ها ولاتی خووی له ولاتی داگیرکراو نیشته جی بکات.

- وه کو دیل و به کۆیله کراو دانیشتووانی ولاتانیان راگواستووه و سزای به کۆمه لیان به سه ردا داون و و دیلیان

لى گرتوون و ۋەكو بارمتە بەكارىان ھىناون، لە كاتىكدا بەپىيى ياساى نوئى داگىركەر بۆى نىە دانىشتوۋانى ۋلاتى داگىركراۋ راگوپىزىت و بۆى نىە سزاى بەكۆمەلىان بەسەردا بدات و بۆى نىە بارمتەيان لى بگىرەت.

- و دەستيان گرتوۋە بەسەر مۆلك و مالى و سامانى گەلانى شكاودا، لە كاتىكدا بەپىيى ياساى نوئى داگىركەر بۆى نىە دەست بگىرەت بەسەر مالى و سامانى تايبەتى ھاۋلاتياندا.

- و جاروبار سامانى كۆلتوورىيى ھەندىك شوپىيان لەناۋ بردوۋە، لە كاتىكدا بەپىيى ياساى نوئى داگىركەر بۆى نىە سامانى كۆلتوورىيى ۋلاتى داگىركراۋ لەناۋ ببات.

ئەمانە ھەموويان ئىستە بە تاۋانى جەنگ دادەنرەن لە ياساى نىۋدەۋلەتى نىۋ. بۆىە ھەلمەتەكانى «فوتوۋحات» ى ئىسلامى بەپىيى بىرى ھاۋچەرخ نەك ھەر داگىركارىن، بەلكو خراپترىن و ناياسايتىن داگىركارىشن. ئەمە جگە لەۋەى پىش ھەموو شتىك جەنگە ئىسلامىەكانى مپژوۋى «غەزوات» و «فوتوۋحات»؛ ھەمويان يان زۆربەى ھەرەزۆرىان پاساۋى ۋەكو بەرگرى و خۇپاراستىيان لە نىازى ھىرشى دوژمن نەبوۋە، بەلكو جەنگى فراۋان كەردنى قەلەمپەو و دەسەلاتى ئايىنى-سىياسى و دەسكەوت و باج بوون، كە بەمەش دەبنە جەنگى دەست درىژى «الحرب العدوانية» War of aggression، و ھەر لە خۇيدا و بەگشتى ناياسايە.

و ئىتر لەشكركىشىە ئىسلامىەكە بە ھەر بارىكدا كۆتايى پى بيت: خەلكى شوپىنەكە موسولمان بىن و ناۋچەكە راستەۋخۆ ببىتە بەشكىك لە بەرپۆبەردنى ئىسلامى، يان ناچار بىن لەبرىيى موسولمان بوون سەرانە بدەن و ناۋچەكە بە رىكەۋتن بگىرەت، يان بە پازى نەبوون بە موسولمان بوون يان سەرانەدان؛ شەر داھەزرىت و ناۋچەكە بە شەر بگىرەت؛ لە ھەر سى حالەتەكەدا سىستەمى سىياسىي خۇجىيى ناۋچەكە پووۋخىزاۋە، و ئىتر لەشكركىشىەكە و گرتنى ناۋچەكە بە داگىركەردن «احتلال» Occupation (داگىركەردنى سەربازى، و داگىركەردنى جەنگى) دادەنرەت(6).

لەبەر ھەموو ئەۋانە؛ ھەموو پاساۋ و بىنچىنە و پالنەر و پالپشتىكى زانستى و مپژوۋىيى و ياسايمان ھەيە بۆ ئەۋەى ھەلمەتەكانى «فوتوۋحات» ى ئىسلامى بە «داگىركارى» ناۋبەين. جگە لەۋەى بەپىيى پىۋەرى نوئى دەچنە خانەى «دەستدرىژى» («عدوان») بۆسەر خاك و سەرۋەرى دەۋلەت، و ھەتاكو «تيرۆر» («ارهاب») ى خەلك بە ھەرپەشەى كوشتار و داگىركارى دواى رەتكەردنەۋەى سەرپشكىي موسولمان بوون. ھەرچەند ئەمانە زاراۋەى نوپىن، و پشت دەبەستن بە چەمكە نوپىەكانى ياساى نوئى، بەلام ئەمانە پۆلىنى دروستى ئەو ھەلمەتەن ئەگەر بەراوردىان بگەين بەپىيى بىرى نوئى و ياساى نوئى.

ئىنجا پىناسەى ئەم ھەلمەتەنە بە «داگىركارى»؛ پىم وايە لەگەل زاراۋەى ئىسلامى خۇشىدا دەگونجەت، ئەۋەش بەتايبەتى زاراۋەى «غزو» و «غزوات» و «مغزاي»، كە لىرە بەدواۋە لىي دەدوۋىن.

۲. «غزو» و «غزهوات»، یان «داگیرکاری و تالانکاری»؟

زاراوهیه کی ئیسلامی تری په یوه ست به میژووی داگیرکاری ئیسلامیه وه؛ وشه ی «غزو» ه (که چاوغ «مصدر» ه)، که به هر هیرشیکه چه کدارانه بۆ سهر گروویکی مرویی له شوینی خویان و تراوه، و به یهک هیرشی له م بابه ته دهوتریت «غزو» که کوئی ده بیته «غزوات». له هه مان کاتدا چاوغیکه تریش ههیه له هه مان ریشه که وشه ی «مغزی» یه (له بابه تی چاوغی سازکراو به میم، واته «مه صدهری میمی»)، و کوئی ئه مه یه که ده بیته «مغزای» و ئه م شیوه یه کوئی زیاتر به کار دیت.

من کاتیک «غزو» بکه م به کوردی؛ به گشتی به «هیرش» گوزارشی لی ده که م [که ئه مه ش، «هیرش»؛ وشه یه کی - به بنه رته - تورکیه: «یورویوش» yürüyüş (یان یürüş تورکیی نازه ربه یجانی)، و «هیرش» - کوردیه که له وه وه هاتوه، راسته وخو یان له ریگه ی شیوه ی «یورش» ی فارسیه وه]، و ئه مه واتا زمانه ساده یه که یه تی، چونکه «غزو» بریتیه له سه رری که وتن یان سه رری خستنی هیز بۆ شه پرکردن له گه ل به رامبه ر یان دوژمن له شوینی خوئی و له سه ر مال و خاک و ئاوی خوئی، که ئیتر ئه گه ر هه لمه ته که سه رکه وتوو بیت؛ داگیرکردنی شوینه که و تالانکردنی ئاوه دانیه که ی لی ده که ویته وه. بۆیه هه ندیک جاریش به هه لمه تی «داگیرکاری و تالانکاری» گوزارشی لی ده که م، یان هه ر «داگیرکاری». که وه رگی رانی وشه که به «داگیرکاری» هه موو پاساویکی زمانیشی هه یه، چونکه «غزو» هه مان ئه و هیرشی داگیرکردنه یه که invasion پی دهوتریت، که ئه مه له عه ره بیدا «اجتیاح» یشی پی دهوتریت، که چوونه ناو ولات و ئاوه دانیه که یه به زوری هیز و دوا ی تیکشاندنن به رگریه که ی.

لیروه وه دیاره ئه مه زیاتر په وایه تیمان ده داتن که «فوتووحات» ی ئیسلامی به «داگیرکاری» ناوبه یین. له کاتیکدا که «فوتووحات» ی ئیسلامی؛ ده توانریت به «غزهوات» ی ئیسلامی گوزارشی لی بکریت، به واتا ئیسلامیه گشتیه که ی ئه م زاراوه یه.

و ئه گه ر به زمانی فقهی قسه بکه یین؛ «غزو» بریتیه له هه ر هه لمه تیکه «جیهادی طه له ب»، واته

«جیهادی هیرش»، که بریتیه له هه‌لمه‌تی سهربازی ده‌وله‌تی ئیسلامی بۆسه‌ر هه‌ر ناوچه و ولات و ده‌وله‌تیک که ئیسلام تیتیدا بالاده‌ست نیه و سیستمی سیاسی خوئی و ئایینی خوئی هه‌یه و په‌یمانێ ئاشتیشیان له‌گه‌ل ده‌وله‌تی ئیسلامی نیه، واته‌ هیرشیکه‌ بۆسه‌ر ولاتیکي نا-ئیسلامی (ولاتیک ياسای ئیسلام تیتیدا بالاده‌ست نیه، یانی «دار الإسلام» نیه، و «دار الکفر»ه) و ناهاوپه‌یمان له‌گه‌ل ده‌وله‌تی ئیسلامی (په‌یمانێ ئاشتیی له‌گه‌ل ده‌وله‌ته‌ ئیسلامیه‌که‌ نیه، یانی «دار العهد»یش نیه، و «دار الحرب»ه). به‌بێ ئه‌وه‌ی ئه‌و ولاته‌ نا-ئیسلامیه‌ هه‌یچ جه‌نگیک و نیازیکي خراپیشی به‌رامبه‌ر ده‌وله‌تی ئیسلامی راگه‌یانده‌یت، واته‌ ده‌ستپیشخه‌ریی شه‌ری کردبیت یان جه‌نگی راگه‌یانده‌یت (به‌لام ده‌ستپیشخه‌ریی ئاشتیشی نه‌کردوو و به‌ نه‌یار حسبه‌). چونکه‌ ئه‌گه‌ر جه‌نگ راگه‌یه‌نرابیت یان هیرشیان کردبیت؛ ده‌بیته‌ «جیهادی ده‌فع» واته‌ «جیهادی به‌رگری». ئه‌م جوړه‌ جیهاده‌ (که‌ زور جار له‌ که‌له‌پووری فیه‌یدا وشه‌ی «جهاد» که‌ به‌ په‌های دیت؛ به‌ مه‌به‌ستی ئه‌م جوړه‌ جیهاده‌ دیت، و ئیتر هه‌ندیک جار «جیهادی به‌رگری» ته‌نھا «دفع الصائل»ی پێ ده‌وتریت)؛ له‌ ئیسلامدا کوډه‌نگیه‌کی گشتیی له‌سه‌ر بووه‌ که‌ ئه‌رکیکي گشتیه‌ له‌سه‌ر موسولمانان، و زۆربه‌ی میژووی «غه‌زه‌وات» و «فوتووحات»ی دروست کردوو.

ده‌شگونجیت ئه‌مه‌ حاله‌تیکي «جیهادی به‌رگری»یش بگریته‌وه، ئه‌وه‌ش کاتیک ده‌وله‌تی ئیسلامی له‌ ریگه‌ی زانیاریی هه‌والگریه‌وه هه‌ستی کردبیت ده‌وله‌تی نائیسلامیی دراوسێ نیازی هیرشکردنی هه‌یه، ئه‌و کاته‌ش هه‌لمه‌ته‌که‌ هه‌مان شیوه‌ی «جیهادی هیرش»ی هه‌یه که‌ هیزیکي ئیسلامی ده‌دات به‌سه‌ر ئاوه‌دانییه‌کدا که‌ خه‌لکه‌که‌ی ته‌نھا جه‌نگاوه‌ر نین به‌لکو هه‌موو جوړیکي دانیشتوانی شه‌رپه‌که‌ریشن، ئه‌گه‌رچی له‌ رووی ئامانجه‌وه‌ ده‌بیته‌ جوړیک له‌ «جیهادی به‌رگری».

و له‌به‌ر ئه‌وه‌ی له‌ واقیعی میژووی ئیسلامیی «غه‌زه‌وات» و «فوتووحات»یشدا زۆربه‌ی هه‌ره‌زۆری هه‌لمه‌ته‌کان له‌ بابه‌تی یه‌که‌م بوون، واته‌ «جیهادی هیرش» بوون؛ بۆیه‌ وشه‌ی «غزو» به‌سه‌ر ئه‌و هه‌لمه‌تانه‌دا بپاوه، و هه‌ر بۆیه‌ «غزو» و «غازی» له‌ که‌له‌پووری ئیسلامیدا خه‌ریکه‌ جیی «جهاد» و «مجاهد» ده‌گریته‌وه.

ئه‌گه‌ریش - بۆ ئه‌وه‌ی وردتر بین - «فه‌تح» به‌ «غه‌زو» به‌راورد بکه‌ین؛ ده‌بینین «غه‌زو» گشتیتره‌ له‌ «فه‌تح». له‌ راستیدا هه‌موو جوړه‌ هه‌لمه‌تیکي داگیرکاری و تالانکاری پێی ده‌وتریت «غه‌زو»، ئیتر ئه‌گه‌ر بۆسه‌ر خیلێکی بچووکیش بیت له‌ خپوه‌ته‌کانیاندا، و نه‌شبیته‌ «فه‌تح»ی ولاتیکي خاوه‌ن هیز و به‌رگری. له‌ لایه‌نی زمانیشه‌وه‌ «غه‌زو» هه‌لمه‌تیکه‌ بۆسه‌ر خه‌لکی ناوچه‌یه‌ک، به‌رگرییان هه‌بیت یان نا، و مه‌رج نیه‌ هیزه‌ هیرشبه‌ره‌که‌ ئه‌گه‌ر سه‌رکه‌وتوو بیت له‌ ناوچه‌که‌ مینیته‌وه، به‌لام کوشتار و تالانکاری ده‌کات و له‌ سامان و له‌ ژن و مندالی شوینه‌که‌ ده‌بات وه‌کو ده‌سکه‌وت. بۆیه‌ «غه‌زو» له‌ چهند روویه‌که‌وه‌ جیاوازی وردیشی له‌ «فه‌تح» هه‌یه:

- «فته‌تح» بۇ ناوچه‌كه‌يه. چونكى گرتنى ناوچه‌يه‌ك يان قه‌لايه‌ك و شارپكه. به‌لام «غه‌زو» هه‌لمه‌تى كوشتار و تالانكردى گرووپكه له مرؤف. بۇيه نه‌گه‌ر چوارچپوه و «سياق»ى قسه‌كردن بىت له ولات؛ «فته‌تح» گونجاوه، نه‌گه‌ر باس له گرووپه مرؤببه‌كه بىت؛ «غه‌زو» گونجاوه.

- «غه‌زو» گشتيه، گرتنى شار و قه‌لاى لى به‌ره‌م بىت يان نا، به هپزىكى گه‌وره‌ى ولات گير بكرىت يان چه‌ند سوارپك بن و بده‌ن به‌سه‌ر خپلپكدا.

- مه‌رج نيه «غه‌زو» له هه‌موو لايه‌نپكه‌وه سه‌ركه‌وتوو بىت، ره‌نگه ده‌سكه‌وتپكى كه‌مى ماددى هه‌بىت و پاشه‌كشه بكات، به‌لام «فته‌تح» سه‌ركه‌وتپكى ته‌واوه.

- هه‌ر بۇيه «فته‌تح» واتاى سياسى و ستراتيجيى هه‌يه، فراوان بوونى ده‌وله‌ت و قه‌له‌مپه‌ويه، و دامه‌زراندن و بالاده‌ست كردنى ياساى ئيسلاميه له ناوچه و ولاتى گيراودا. به‌لام «غه‌زو» ده‌كرىت هه‌ر هه‌لمه‌تپكى خپرا و «خاطف» بىت كه ده‌دات به‌سه‌ر خه‌لكپك و ئاوه‌دانپه‌كدا و به‌كۆمه‌لپك ده‌سكه‌وته‌وه ده‌گه‌رپته‌وه.

- بۇيه نه‌نجام و ده‌سكه‌وتى «فته‌تح» سه‌ربازى و سياسيه. به‌لام په‌نگه نه‌نجامى «غه‌زو» هه‌ندپك ده‌سكه‌وتى ماددى بىت.

- «فته‌تح» ده‌بپته جوړپكى تايه‌ت له «غه‌زو». واته «غه‌زو» گشتپته، و هه‌موو هه‌لمه‌تپكى «جيهادى هپرش» و داگيركارى ده‌گرپته‌وه، به‌لام «فته‌تح» نه‌و «غه‌زو» هيه كه به گرتنى سه‌ربازى و سياسى ناوچه‌يه‌ك و شارپك كۆتايى دپت.

- له هه‌مان كاتپشدا ده‌گونجپت له‌شكرپشى بكرىت و شارپكپش بگيرپت و «فته‌تح» بكرىت، به‌بى نه‌وه‌ى كوشتار و تالانكارپش بكرىت، چونكه خه‌لكه‌كه‌ى له‌سه‌ر چه‌ند خالپك رپ ده‌كه‌ون بۇ ته‌سليم كردنى شاره‌كه. له‌م حاله‌ته‌دا هه‌لمه‌ته‌كه ديمه‌نى «غه‌زو»ى كه‌متره.

نه‌مه وه‌كو زاراوه ئيسلاميه گشتيه‌كه‌ى «غزو» و «غزوات». وه‌كو زاراوه‌يه‌كى ئيسلامى تايه‌تپش؛ ديسان «غزو» و «فته‌تح» جياوازيان لى به‌ديار ده‌كه‌ويپت: «غزوات» و - زياتر - «مغازي» ئاماژه ده‌كات بۇ هه‌لمه‌ته‌كانى پيغه‌مبه‌رى ئيسلام خۇى بۇسه‌ر خپله‌كانى نيمچه‌دوورگه‌ى عه‌ره‌بى. به‌لام «فوتووحات» ئاماژه ده‌كات بۇ هه‌لمه‌ته‌فراوانخوازيه‌كانى ده‌وله‌ته ئيسلاميه‌كه له سه‌رده‌مى جپنشين «خه‌ليفه»كانى نه‌ودا. نه‌مه‌ش جياوازيه‌كه‌ى تر.

له پاستيدا سه‌رچاوه ئيسلاميه‌كان خۇيان كاتپك ئاماژه به‌ داگيركردنى شار و ئاوه‌دانپه‌كانى ئيران و كوردستان ده‌كه‌ن؛ هه‌ر «فته‌تح» به‌كارده‌هپنن. به‌لام نه‌گه‌ر ئاماژه بۇ هپرش كردنه سه‌ر گرووپك بكه‌ن

به بی ئه وهی باس له شار و قه لایه کی قایم بکریت؛ «غزو» به کارده هیئن.

به لام نووسه ره ئیسلامیه کان ئیسته زیاتر «فته تح» و «فوتووحات» به کارده هیئن، چونکه هیچ هه لسه نگاند نیکی خراپی تیدا نیه، به لکو - وه کوو وتم - لایه نگرنتی تیدایه یان پیروژکردنیشی تیدایه. له به رامبه ره وه زۆر ده گمه ن نه بیته «غه زو» به کارناهیئن، چونکه خۆیان ده زانن خالی نابیتته وه له باکگراونده خپله کیه که ی و دیمه نی داگیرکاری و - به تاییه تی - تالانکاریه که ی.

هه رچه ند سولتانه عوسمانیه کان خۆیان به «غازی» ناو بردوه! شه رمیان لئ نه کردوه! چونکه «غازی» نازناویکی ئیسلامی خۆشه ویسته (وه کو نازناوی «مجاهد» که ئیسته خۆشه ویستتره!)، و له ده قی «حه دیت» دا هاتوه: «مَنْ جَهَّزَ غَازِيًا؛ فَقَدْ غَزَا».

ده شتوانین بلیین: نووسه ره ئیسلامیه کان کوردستان به به کاره یئانی «فتوحات» و به خۆدووورگرتن له زاراوه ی «غزو» (و «أنفال» و «سبی») و به هه ولیان بو پینه کاری و جوانکاری ئه وه هه لمه تانه له میژوودا؛ ئینتیمای خۆیان بو قه واره ی ئیسلامی سونی (ی عه ره بی و تورکی) دووپات ده که نه وه. ئه گه رنا له ئیران لای نووسه ره موسولمانه شیعیه کان هه لمه تی «فوتووحات» به «هیرشی عه ره به ده شته کیه کان» («حملة اعراب») بۆسه ر ئیران ناوده بریت!

۳. «صولح»؛ «ناشتی» یان «رښکوتن»؟

کیشه یه کی ترمان له گه ل نووسه ره ئیسلامیه کورده کان؛ سه بارهت به زاروهی «صلح» ه، که له که له پووری میژوو خوانی ئیسلامیدا به و رښکوتن و ناگربره و تراوه که کراوه له گه ل دانیشتوانی ئه و ولاتانهی دهوله تی ئیسلامی له شکرکیشی کردووه ته سه ریان، کاتیک نه یانویستوو شه ر بکن، یان ویستویانه شه ر به رده وام نه بیته و به زیانکی که متر ده ریچن و به ته واوی نه برینه وه، و له به رامبه ری به ده سته وه دانی شاره که و ملکه چ بوون بو ده سله لات و به ریپوه بردنی ئیسلامی سه ر و مالی خویان بکرنه وه و مافی ناینداریی نایینه که ی خویشیان هه بیته. هیزه ئیسلامیه که ش په یمانی سه لامه تی سه ر و مال و سامانیان و ریگه دان به مانه وه یان له سه ر نایینی خویانی داوه پیان، له به رامبه ریشدا ئه وانیش ئاوه دانیه که ده دن به ده سته وه، و ده بنه هاوالاتی ملکه چیی یاسا و به ریپوه بردنی ئیسلامی، و پیاوه کانیان سالانه باجی سه ر ده دن به به ریپوه بردنی ئیسلامی، جگه له باجی زه وی وزاری کشت وکالی، به پیی ئه و رښکوتنه ی له سه ره تاوه ده کریت له گه لیان.

ئیتر ئه م رښکوتنه، که پیشنیاری هیزه ئیسلامیه که خوی بووه، به شی که له هه لمه تی له شکرکیشی ئیسلامی و سه ره نجامیک و ئه گه ریکی هه لمه تی داگیرکاریه ئیسلامیه که یه، و شیوه یه کی به لاداکه وتنی جه نجه ئیسلامیه که یه، و به زوری دوا ی له شکرکیشی و ئابلوو قه دانی شار و قه لا و هه ندیک جار دوا ی ده ست پی کردنی جه نجه و به ریبه که وتیش ئینجا په نای بو براوه. که چی ده بینین هه ندیک نووسه ری ئیسلامی کورد ئه م «صولح» ه ش به شیوه یه که رافه ده که ن و وه رده گیپن که له به رژه وه ندیی بی ری ئیسلامگه رای داکوکیکاری خویان بیته، کاتیک به کوردی به «ناشتی» وه رگیپانی بو ده که ن! ئیتر ئه و ناوچه و ئاوه دانیانه ی میژووی ئیسلامی ده لیته به رښکوتن «صولح» گیرون؛ ئه وان ده لیپن به «ناشتی» گیرون!

نووسه ریکی ئیسلامی کورد که بایه خی به م بواره داوه، و ئه م دیارده یه له نووسینه کانیدا زور ده رکه وتوو؛ به ریژ ماموستا (حه سه ن مه حموود حه مه که ریم) ه، که یه کی که له تینینه گشتیه کانم له سه ر به ره مه کانی

له باره «فتووحات» و داگیرکردنی ئیسلامی کوردستانهوه؛ ئهوهیه که لهو بهرهه مانهیدا (وهکوو کتیی «کوردستان له بهردهم فتوحاتی ئیسلامیدا») هه میسه له باسی ئه و شوینانهی کوردستان و ئیراندا که سهراچاوهکان ده لێن به «صلح» گیراون؛ ئه و ده لێت به «ناشتی» گیراون! له کاتیکدا به راستی «صلح» نایته «ناشتی»، هه م له رووی زمانیهوه و هه م له رووی واقعی سیاسی و سهربازیهوه، و هه تا له لایه نی فیهیهیهوه:

- له لایه نی زمانیهوه؛ «صلح» له زماندا ریکهوتنه دوا به شه رهاتن یان له بریی به شه رهاتن، بویه جیاوازه له ناشتی، له زمانی عه ره بیدا ده زانین که وشه ی تر هه ن با شتر ئه و واتایه بدن، وهکوو وشه ی «سَلْم» و «مُسَالْمَة». له لایه نه زمانیه که وه؛ من هه ست ده که م تیگه یشتن و وه رگێرانی مامۆستا هه سه ن بۆ «صلح» به «ناشتی»؛ له ژیر کاریگه ریی «صلح» ی فارسیدا یه. ده زانین که ئه وه ی کورد پێی ده لێت «ناشتی» و عه ره ب پێی ده لێت «سَلْم» و ئینگلیزی زمانان پێی ده لێن peace؛ فارسی زمانان پێی ده لێن «صلح» |سۆله|، بویه ناو نیشانی رۆمانه به ناوبانگه که ی تو لستۆی «جنگ و ناشتی» به «جنگ و صلح» وه رده گێرن! هه رچه ند وشه ی «آشتی» به په سه نی - له «ناشتیه» ی په هله ویه وه - له زمانی فارسییدا هه یه به لām که متر له «صلح» به کار دیت. بویه تو یژه ر ده بیته زمانی ده قی ئه نتیکی و کلاسیکی باش بزانیته و زاراوه کان تیکه ل نه کات.

- له رووی واقعی سه ربازیه وه؛ کاتیک سه رچاوه ئیسلامیه که ده لێت له گه ل ئاوه دانیی ناوچه یه ک «صلح» کراوه؛ ئه مه له لایه نی سه ربازیه وه دوا ی ئه وه بووه که سوپا ئیسلامیه که سنووری ئه و و لاتیه به زان دووه و چووه ته سه ر ئاوه دانیه که و ئابلوو قه ی داوه و په نگه شه ریکیش بوویته ئینجا «صلح» ده کریته. له بنه ره تیشه وه؛ هه ر به به زان دنی سنووری و لات له ریکه ی هه لمه تی سه ربازیه وه شتیک نامیته به ناوی «ناشتی». و ناشتی به دروشم و داواکاری «یان موسولمان بوون، یان سه رانه، یان شه ر» نایه ته دی.

- له لایه نی سیاسیه وه «صلح» له کو تاییدا هه ر داگیرکردنی و لاته که و هاته ژیر باری به رپوه بردنی ئیسلامی له گه له، و و لاته که ده که ویته ژیر باری دانی باجی سه ر یان باجی زه وی وزار به ده وه له تی ئیسلامی، که ئه مانه دوورترین شتن له حاله تی ناشتیه وه.

- هه تا کو له لایه نی فیهیهیه وه؛ ئه م «صلح» هه ی که کراوه له گه ل خه لکی و لاتانی داگیرکراوه، که به تاییه تی له گه ل ئه وان ه کراوه که به «ئه هلی کیتاب» یان نزیک له وان داده نرین و ئه وان ه ی فره په رست «مشرك» یان به تاییه تی بته رست «وثنی» نین؛ جیاوازه له ده روازه ی ناشتی له ئیسلامدا، چونکه ناشتی و په یمانی ناشتی له ئیسلامدا هه یه به لām له ژیر ناو نیشانی تر دا وه کوو «مُدَة» و «عه د» و «مُعَاهَدَة» و «مُسَالْمَة» و «مُؤَادَعَة» (و په نگه جاروبار «مُصَالْحَة» یه، به لām چوارچۆیه که ی جیاوازه)، و کاتیک ئه م په یمانی ناشتیه ده به س ریت له گه ل و لاتیکه نا-ئیسلامی؛ ئیتر به هیه چ جو ریک هیزی ئیسلامی سنووری نا به زانیته و

داگيرى ناكات و ولاته‌كه وه‌كوو خوى ده‌مپننه‌وه كه نا-ئىسلاميه و ياساى ئىسلام تتييدا بالاده‌ست نيه (واته «دار الكفر»، به‌لام «دار الحرب» نيه به‌لكو «دار العهد» ه) [به‌لام ئه‌وه‌نده‌ش هه‌يه ئه‌م په‌يمانى ئاشتیه له ئىسلامدا و به‌پيى ياسادانانى ئىسلامى هه‌تاهه‌تايى نيه، و ده‌بيت بو ماوه‌يه‌كى ديارى‌كراو بيت، به‌پيى به‌رژه‌وه‌نديى ده‌وله‌تى ئىسلامى]. ئه‌م بارودوخه‌ش جياوازه له بارودوخى خه‌لكى ولاتى داگيرى‌كراو كه «صولح» يان له‌گه‌ل ده‌كرىت چونكه ئه‌مانه خويان هيج سه‌ربه‌خوييه‌كى سياسىيان نامپننه‌ت و به‌رپوه‌بردنكى ئىسلامى كۆمه‌لگاي شار و ئاوه‌دانیه‌كانيان به‌رپوه‌ده‌بات، و ته‌نها رپكه‌وتنيان له‌گه‌ل ده‌كرىت كه هاوولاتى پله‌دوو باش و ملكه‌چى ئه‌و كۆمه‌لگايه بن و سه‌رانه‌ى خويان به‌رپوه‌پيىكى بده‌ن، و هاوكارىى هيج هپزىكىش نه‌كه‌ن كه نه‌يارى ده‌سه‌لاتى ئىسلامى بيت، و له‌ناو كۆمه‌لگاي ئىسلامىيش بانگه‌شه بو ئايينه‌كه‌ى خويان نه‌كه‌ن، و كۆمه‌لپك ياسا و رپساي تريس كه له شوپنى خويان باس كراون. و كاتيك پياويك له‌م خه‌لكه ناموسولمانه‌ى به‌پيى ئه‌م رپكه‌وتنه له كۆمه‌لگاي ئىسلاميدا وه‌كوو هاوولاتى و «ئه‌هلى ذيممه» قبوول كراون (و له‌ناو نه‌براون و ده‌رنه‌كراون)، ئه‌م رپكه‌وتنه ده‌شكپننه‌ت به‌وه‌ى - بو نمونه - سه‌رانه‌ نه‌دات و ياخى بيت له‌م ياسايه؛ ئه‌وا به‌پيى ياسا ئىسلاميه‌كه كوشتن يان به‌كۆيله‌كردن چاوه‌رپيى ده‌كات.

له‌به‌ر ئه‌وانه؛ رافه و ناوانى ئه‌و «صولح» ه‌ى له‌گه‌ل دانىشتووانى ولاتانى داگيرى‌كراو كراوه، وه‌كوو به‌شپك و ئه‌نجامپكى ئه‌و هه‌لمه‌تى داگيرى‌كاريانه و وه‌كوو رپكه‌چاره‌يه‌كى به‌ديلى موسولمان بوون يان شه‌ر و كوشتار و تالان، به «ئاشتى»؛ له هه‌موو لايه‌نيكه‌وه هه‌له‌يه و تيكه‌ل كردنى زاراوه و ياساكانه. و من تكام وايه ئه‌م زاراوه و وشانه، كه له هه‌مان كاتدا زاراوه‌ى فيقه‌پيشن و پيناسه و ده‌روازه‌ى وردى خويان هه‌يه؛ بو مه‌به‌ستى ئايدىولؤجيايى و ئه‌پۆلؤگيتيكاى و به‌رگرىكارى و جوانكارى تيكه‌ل نه‌كرين.

۴. زاراوه کانی دهسکهوتی جهنگ

۴-۱. «أنفال» و «غنائم»؛ «دهسکهوت» یان «تالانی»؟

وه کوو رابورد؛ له نووسینه کاندای زور جار زاراهوی وه کوو «غنیمه» و «غنائم»، و «نفل» و «أنفال»، به «تالان» و «تالانی» له کوردیدا داده نیمه وه. که «تالان» له بنه رتدا وشه یه کی تورکیه: «تالان» talan، که ناوی کرداره که یه (له زمانه تورکیه کاندای «تالا» یان «تهله» یان «تاله» په گی کرداره به واتای «تالان کردن»، «نهب»، و ئاماژه ده کات بۆ تالان کردن به زهبری هیز و ئازاردان)، بۆیه له کوردیدا وشه ی «تالانی» یشی لئ داریژراوه به واتای «شتی تالانکراو». له کوردیدا وشه یه کی تریشمان هه یه: «چه پاول» که کورتیش ده بیته وه بۆ «چه پاو»، و ده کریت ئه میش له م چوارچیوه یه دا به کاربهینین (و ئه میش هه ر دیاری دهستی زمانی تورکیه بۆ زمانی کوردی! چونکه «چه پاول» یش بنچینه ی ده چیتته وه بۆ «چه پاول» ی تورکی ناوه رپاست به هه مان واتای «تالانی»، راسته وخۆ یان له ریگه ی «چپاول» ی فارسیه وه. له تورکیی ئه نه دۆلیشه؛ دوا ی ئه وه ی بووه ته «چه پخول»؛ ئیسته له تورکیی نویدا به شیوه ی çapul ماوه ته وه).

و هه ر به هۆی ئه وه وه؛ هه لمه تیکیش، له بابته ی «فتهح» و - به تابه تی - «غهزو»، ئه و ئه نجامه ی هه بیته؛ به «تالانکاری» و - بۆ هه ندیک حالت - «شپه خوری» ناوده به م.

هه لبه ته هه ندیک جاریش به «دهسکهوت» گوزارشم له واتای «غنیمه» کردوو که ئه مه واتا زمانیه که یه تی، یان به «دهسکهوتی جهنگ» Spoils of War که ئه مه واتا زاراوویه گشتیه که یه تی، که تا راده یه ک زاراوویه کی بیلا یه نه، و من ناتوانم به هه له ی دابنیم. هه رچه ند وه رگپرانی Spoils of War به «تالانیه کانی جهنگ» هه یچ کیشه ی تیدا نه. هه رچه ند له یاسای نیوده وه له تی نویدا زیاتر دهسته واژه ی War Booty به کاردیت، و ئه مه یان زیاتر به رامبه ری «دهسکهوتی جهنگ» و «غنیمه الحرب» ه، به لام دیسان وه رگپرانی ئه مه ش به «تالانی جهنگ» نابیتته هه له یه کی زمانی.

نوسوره ئیسلامیه کوردهکان، لهه چوارچیویهدا وشه عه ره بیه که، «غهنیمهت»، و شیوهی کۆی «غهنائیم»، داده نینهوه، و نه گهر جار و بار به رامبهری کوردیش دابنینه بۆی؛ ههر «دهسکهوت» یان «دهسکهوتی جهنگ» به کارده هیئن. و ئەمه بۆ پراقهی وشه «أنفال» یه به کارده هیئننه وه. ههرچه ند ده گهن نه بیته و ههتا ناچار نه بن وشه «نه نفال» به کارناهیئن، چونکه ئاشکرایه که ئەم وشه یه له دواي هه لمه ته کانی «نه نفال» ی به عسه وه به دناوه.

منیش له رابردوودا بایه خی تاییه تم بهم زاراوه یه، «نه نفال»، داوه، و له لایه نی زمانی و زاراوه یی (فیقهی) له وه زۆری له سه ر پۆشتووم، و بۆ به راورد کردنی شی به زاراوه به عسیه که. لیره شدا ده بیته پرونی بکه مه وه که بۆچی زۆر جار له دهسته واژه ی ساده و راسته وخۆ و بیلایه نی وه کوو «دهسکهوت» و «دهسکهوتی جهنگ» له وه لاده ده م و وشه ی وه کوو «تالان» و «تالانی» به رامبهری «غنایم» و «أنفال» به کارده هیئنم، له کاتیکدا «تالان» و «تالانی» زیاتر له «سلب» و «نهب» له وه نزیکن، و له کاتیکدا واتای زمانی ساده ی «غَنِيْمَة»؛ ههر «دهسکهوت» له، ئەو شته ی که که سیک وه کوو قازانج و مال و سامان و شتی باش دهستی ده که ویت، به بی کرین یان ماندوو بوونی زۆر (وه کوو چه مکی «مفت» و «مفته» له کوردیدا)، واتا زاراوه یه که یه ئه وه یه جهنگاوه ر له سوپای دوژمن دهستی ده که ویت، دواي جهنگ و به شه پهاتن، به تاییه تی ئەو چه ک و چۆل و ولّاخ و جل و به رگ و ئامرازگه له ی له گۆره پانی جهنگدا لیان ده مینیتته وه یان به جی ده هیئن. و له کاتیکدا واتای زمانی ساده ی «نفل»؛ «زیاده یه، و واتا زاراوه یه تاییه ته که یه نی نامازه ده کات بۆ دهسکهوتی زیاده ی جهنگاوه ری موسولمان که زیاد له مووچه و له به شی بریار دراوی خۆی له دهسکهوته کان وه ری ده گریته. و له کاتیکدا دهسکهوتی ئەم «غهنیمهت» له یاسای ئیسلامیدا له هه لمه تیک «جیهاد» دا ده بیته که ده ولته و سه روکی ده ولته «ئیمام» بۆ خۆی سه ره په رشتی ده کات، و ههر خۆی سه ره په رشتی دابه ش کردنی ده کات، و ئیتر «غنایم» و «أنفال» له ئیسلامدا تالانکاری که سانی تاکه که س و گرووی سه ره به خۆ نیه، به تاییه تی ئەوانه ی به «چه ته» و «پریگر» ناوده برین، واته خراپه کارانی پریگری و رووتکردنه وه ی چه کدارانه، یان ئەوانه ی له کاتی جهنگ و نه مانی یاسا و هوکوومه تدا دهست ده ده نه شه خۆری و تالانکردنی مال و سامانی گشتی یان - بۆ هه وونه - سه ربازی. بی گومان «غنایم» و «أنفال» له ئیسلامدا له م بابه ته ش نیه. ئەه ی بۆچی هیشتا به «تالانی» و «تالانکاری» گوزارش ی لئ ده که م؟ ئەمه لیره وه وه لایه ده ده مه وه. که بی گومان به مه به ست و به به لگه ئەوه م کردوه.

سه ره تا ئیمه ئەوه ده زاین که له زمانی عه ره بی و ده قه ئیسلامیه کاندایه وه دهسکهوته ی بهر سه ربازی که ده که ویت (جا ئیتر ولّاخ بیت یان ئازه ل و مه پومالات یان خشل و شتی گرانبه ها یان هه تا ژن و مندالیش)، پی ده وتریت «غهنیمهت» و کۆیسه ده بیته «غنایم»، و هه ره ها «نه فله» «نفله» و کۆیسه ده بیته «أنفال» - به واتایه ک و پراقه یه کی ئەم زاراوه یه له که له پووری ئیسلامیدا. له قورئانیشدا سووره تیک هیه که له «ئایهت» یکیدا باسی چۆنیه تی دابه ش کردنی ئەم تالانیانه ده کات له لایه ن هیزه ئیسلامیه که وه: «وَأَعْلَمُوا

أَنْ: مَا غَنِمْتُمْ مِنْ شَيْءٍ؛ فَإِنَّ لِلَّهِ حُمْسَهُ، وَلِلرَّسُولِ» (الأنفال: ۴۱)، و له سه ره تایشیهوه ده لیت: «يَسْأَلُونَكَ عَنِ الْأَنْفَالِ، قُلِ: الْأَنْفَالُ لِلَّهِ وَالرَّسُولِ» (الأنفال: ۱)، که به هوی ئەم سه ره تایشیهوه ئەو سوره ته ناو راه سوره تی «الأنفال». هه ره چه ند له که له پووری ئیسلامیدا بیرو پای جیاواز هه یه ده باره ی ئەوهی ده قه که ی (الأنفال: ۴۱) «مه نسوخ» هه و له کار خراوه به ده قی تر، یان «موحکه م» هه و کاری پئ ده کریت. به لکو بیرو پای جیاوازی هه بووه له سه ره ئەوهی وشه ی «أنفال» ی سه ره تای سوره تی «الأنفال» چی ده گریتته وه: به گشتی ده وتریت «أنفال» و «غنائم» هاوواتان به واتای «ده سه که وتی جهنگ» به گشتی، به لام زور به یان وتوو یانه مه به ست له «نه نفال» ئەو ده سه که وتانه یه که سه ره بازه کان زیاد له وه به شه ی خو یان وه ری ده گرن که به پی یی یاسای دابه شکردنی «غنائم» ده یاندریتتی. ئەمه ش چونکه زانراوه که له یاسا ئیسلامیه که دا به شی جهنگاوه ره ته نها مووچه یه ک نیه، یان ته نها ئەوه ش نیه دوا ی ته واو بوونی جهنگ به شیکی دیاریکراوی له ده سه که وته کانی جهنگ پئ ده دریت واته «غنائم»، و «أنفال» به واتایه ک که یه کسانی ده کات به «غنائم»، به لکو جو ره ده سه که وتیکی تری شی له کاتی هه لمه ته که دا هه یه که ئەمه یان تالانی و شره خو ریبه کی پرووته، و له ئیسلامدا پی یی و تراوه «نقل» | نه فه ل- | و کو ی شی ده بیته «أنفال» به واتایه کی تری ئەم وشه یه. ئەم «نه فه ل» هه بریتیه له ده سه که وتیک که جهنگاوه ری موسو لمان زیاد له به ش «سه م» ی خو ی له ده سه که وته کان، وه ری ده گریت، له سه ره ئەوهی چالاکیه کی تایه تی نواندوو ه و ده سه که وتیکی نایابی بو سو یا ئیسلامیه که به ده ست هیتاوه. هه ره پی شه کی سه رکرده ی سه ربازی رایده گه یه نیت که «هه ره که س هه رچی ده ست که وت؛ بو خو ی یان به شی خو یی تیدایه!» و ئەم ریگه پیدانه ی پیویسته، واته به بی ریگه پیدانی سه رکرده و «ئیمام» ناییت. و له فیهی ئیسلامیدا به خشینی ئەم ده سه که وته زیادانه به جهنگاوه ری موسو لمان پی یی ده وتریت «تفیل»، و له «حه دیت» هه کاند هاتوو ه که پیغه مبه ره له هه ندیک جهنگدا ده سه که وتی له و جو ره ی داوه به جهنگاوه ره کان یان ریگه ی پئ داو ن، و به کرداری «نقل» | نه فه له | ئاماژه ی بو ده کریت. و «سه له ب» یش - که دواتر ئاماژه ی بو ده که ین؛ هه ره به شی که له م «نه فه ل» هه. و ئەمه سه ره بازه کان هان ده دات بو ده سه که وتی ده سه که وتی زیاتر هه لمه تی با شتر بکه ن و تالانی با شتر کو بکه نه وه. ئیتر - بو نمونه - ژن و مندالگه لیک که وا خه ریکه ده ربازیان ده بیته؛ جهنگاوه ری موسو لمان به ته مای ده سه که وتی تایه تی ری یان پی ده گریت هه تا دیل ده کری ن و ده کری نه کو یله و له پاداشتی ئەمانه دا هه ره له ویدا و پیش دابه شکردنی ده سه که وته کان دانه یه کی نایابی له م ژن و منالانه به رده که ویت. ئەمانه له میژووی ئیسلامیدا نمونه یان هه یه.

له راستیشدا وشه ی «أنفال» وه کو ناوی پرۆسه به دناوه که ی رژی می به عس؛ زیاتر به لای ئەم واتایه دا ده پروانیت، له و لایه نه وه که به کاره ی تانی ئەم وشه یه بو ئاماژه کردن بووه بو ئەو تالانیانه ی (جاش) پیش (جهیش) بو یان هه بوو بیانچنه وه دوا ی ئەوهی ده بوونه پی شه نگ و چاوسا غی (جهیش). هه ستیش ده که م ئەو عه قله به عسیه ی یه که م جار ئەو ناوه ی هه ل بژاردوو ه بو ئەو پرۆسانه؛ زورزانانه و به مه به ست

ئەو وشەيەى ھەل بۇاردوۋە، بۇ ئەۋەى ئامازە بىكات بۇ ئىشى كوردەكە خۇى، نەك ئىشى سوپاى پۇرۇم خۇى، كە پۇرۇم ناۋى زۇر شىكۇمەندەنەى بۇ كوردەۋەكانى سوپاىكەى دادەنا، نەك وشەيەك كە ئامازە بىكات بۇ تالانى. ئىتر كە دۋاىى وشەكە بوۋەتە ئامازە بۇ بردنى خەلكەكە و كوشتىيان و شاردنەۋەيان لە گۇپرى بەكۇمەل (كە ئىستە پىيان دەۋترىت «ئەنفال كراۋەكان» «مۇنفلون»); ئەمە شىتىكى ترە. بى گومان پۇرۇمى فاشىزم ئاساى بەربارد نەبوىستوۋە ئەمە دىار و ئاشكرا بىت و ناۋىكى ھەبىت.

پوختەى قسە؛ وشەى «أنفال»ى قورئانى و ئىسلامى؛ بە دو شىۋە پىناسە و لىكدانەۋەى بۇ كراۋە:

- ۋەكو ھاۋواتاى «غنائم»، كەۋاتە بەگشتى ئامازەيە بۇ دەسكەۋتى سوپا، جا ئىتر چەك وچۇلى سوپاى دوژمن بىت يان مال و سامانى خەلكەكەيان. بەم واتايە دەكرىت «أنفال» لە كوردىدا ھەر بە «دەسكەۋتەكان» يان - رەنگە - «تالانىەكان»ىش دابزىتەۋە، چونكە تالانى«ىش لە بنەرەتدا دەسكەۋتى ھىزى چەكدارە. ھەرچەند ئىستە «تالانى» زياتر ئامازە دەكات بۇ مال و سامانى خەلك نەك كەلوپەلى سوپا، بۇيە ۋا باشترە «دەسكەۋت» بە دەسكەۋتى جەنگ لە كەلوپەلى جەنگى بوترىت، و «تالانى» بە بردنى مال و سامانى خەلكى مەدەنى. خۇ ئەگەر ئەو «دەسكەۋت»ەى دەكرىتە بەرامبەرى «غنائم» و «أنفال» لە ئىسلامدا؛ لەبرىى «دەسكەۋتى جەنگ»؛ بە «دەسكەۋتى سوپا» يان «دەسكەۋتى ھىزى سەربازى» پىناسە بىكرىت؛ وردترە، چونكە «دەسكەۋتى جەنگ» ئەۋەى لى دەفامرىتەۋە دۋاى روۋدانى جەنگ و لە گۇرەپانى جەنگ و لە مال و سامانى سەربازى و پىداۋىستى جەنگى سوپاى شكاو دەست دەخرىت، كە مەرج نىە دەسكەۋتەكانى سوپاى ئىسلامى ھەر لەم بابەتە بوۋىن، بەلام - بۇ مەۋنە - «دەسكەۋتى سوپا» گشتىە و ھەر مال و سامانىكىش دەگرىتەۋە كە سوپا بەبى لەشكركىشى ئەۋتۇ يان جەنگىك دەستى بەسەردا دەگرىت، ئەگەر مال و سامانى خەلكى مەدەنىش بوىت. كە «غنائم» و «أنفال» لەم بابەتەيش لە خۇ دەگرىت.

- بەو واتا تايەتەى كە پاقەم كوردوۋە (و پاقەى زۇرىنەش بوۋە، ھەرچەند بەم واتايە زياتر لە «حەدىث» و ھەۋالەكانى «سىرە» و «مەغازى»دا روۋنە)، كە دەسكەۋتى زىادەيە، و زياتر وشەى «تالانى» و «شپەخۇرى»ى بۇ دەبىت. ھەرچەند لە راستىدا «شپەخۇرى» وردىش نىە بۇ ئەو واتايە، چونكە زياتر ئامازە دەكات بۇ تالانى شتى كەم نرخ، ۋەكو ئەۋەى دەچىت كەلوپەلى سادەى ناۋ مال و دەزگا حوكومەتەكان دەبات! بەلام خراب نىە «شپەخۇرى» - ۋەكو ناۋاننىك بۇ پىشاندانى دزىۋى و ناشىرىنەكەى - بەم واتا تايەتەى «أنفال» بوترىت.

لە ئەنجامدا؛ دەمانتوانى بەگشتى بەرامبەرى «غنىمة» و «نفل»، يان بە شىۋەى كۇيان: «غنائم» و «أنفال»، وشەى كوردىى ئاساى ۋەكو «دەسكەۋت» يان «دەسكەۋتى جەنگ» يان - باشترىش - «دەسكەۋتى سوپا» دابىنىن كە واتايەكى گشتى دەدات و ھەلسەنگاندىكى نىگەتىقى تىدا نىە. بەلام ئەم وشەيە كاتىك دەبىتە

زاراوهيهكى پر به پيستی ياسا ئىسلاميه كه و واقيعه ميژووويه كهى؛ كه دەسكەوتى پەواى سوپاى ئىسلامى تەنھا دەسكەوتى جەنگ بوايه لە گۆرەپانى جەنگ و لە كەل و پەل و ھۆكارى گواستەنەو و چەك و چۆلى بەجىماوى سوپاى شكاو، ئەو كاتە ئيمەش تەنھا «دەسكەوت» و «دەسكەوتى جەنگ» مان بۆ بەكار دەھيئا وەكوو بەرامبەرى كوردى. بەلام ئيمە دەبينىن «غنائم» و «أنفال» لە ئىسلامدا مال و مولكى ھاوالاتيانى مەدەنييش دەگریتەو، و بەلكو خودى خويشيان دەگریتەو كه ژن و منداڵ و ھەتاكو پياويشيان كراونەتە كۆيلە. بۆيە ئيتر وشەى «دەسكەوت» تەنھا دەبيت پاساودان ئەگەر بۆ دەسكەوتگەلێك بەكارى بەيئين كه لە مولك و مالى ھاوالاتيانى مەدەنى بېرىن، و بەلكو خودى ئەم ھاوالاتيانەش ببە بەشيك لەم دەسكەوتە. بەلكو مادەم بردن و بەكۆيلە كردنى مرۆفى تىدايه؛ ھىشتا وشەى «تالانى» يش كەمە بۆ وەسف كردنى ئەم تاوانە، كه «تالانى» زياتر لە «شپەخۆرى» ەو نزيكە. ھىشتا نووسەرە ئىسلاميه كان دەيانەويت بەم تالانكردنەى مال و سامانى ھاوالاتى مەدەنى و بەكۆيلە بردنى خويان تەنھا بليين «غەنيمەت»، يان ئەگەر كرديشمان بە كوردى تەنھا بليين «دەسكەوت»!

بۆيە من، سەربارى پاقە سادە و راستەوخۆكە بە «دەسكەوت» و «دەسكەوتى جەنگ»؛ زۆر جار و بەمەبەست بە «تالانى» و «تالانكارى» گوزارش لە «غنائم» و «أنفال» دەكەم، چونكە:

- دەمەويت زاراوه و ناوانەكە؛ لە ھەمان كاتدا پۆلين كردن و ھەلسەنگاندنى تىداييت. و دەرکەويت «غنائم» و «أنفال» لە ئىسلام (ى ميژووپی) دا ئەو «دەسكەوتى جەنگ» ە نيه كه ئيستەش لە ياساى نيودەولەتى جەنگدا رپى پى دراوه (كه دەسكەوتى گۆرەپانى جەنگ دەگریتەو، و ئەو مال و سامانە حوكوميهى دەولەتى نەياريش دەگریتەو كه پيداويستى و تىچووى جەنگى پى داين دەكریت)، بە رپساگەلى خۆى، بەلكو ھەر لە بابەتى تالانكارى جىھانى ھاوچەرخى سەرھەلدانى ئىسلام بوو كه بردن و دەست بەسەرداگرتنى مال و سامانى ھاوالاتيان و سامانى گشتى ولاتەكەى لى دەكەويتەو، تەنھا چەك و چۆلى گۆرەپانى جەنگ نەبوو، بەلكو بردنى مرۆف و بەكۆيلە كردنیشى گرتووتەو، و لە كەل و پەلى سەربازيش كەل و پەل و سامانى شەخسى خويشى گرتووتەو، وەكوو دواتر ئاماژەى بۆ دەكەين.

- وشەى «دەسكەوت» كاتيك بە شپوويهكى سروشتى بەكارديت؛ بەشيكە لە زمانى راگەياندى ئەو ھيزەى كه ئەو بە «دەسكەوت» ى خۆى دەزانيت. بۆ نمونە: كاتيك ھيزيك دەست دەگریت بەسەر چەك و چۆل و پيداويستى جەنگى دوژمنەكەيدا؛ ئاساي ئەمە بە «دەسكەوت» ناودەبات، بۆ نمونە لە راگەياندى شۆرشى كوردیدا دەوترا پيشمەرگە ئەوئەندە «دەسكەوت» ى ھەبوو. بەلام كاتيك ھيزى دوژمن دەست دەگریت بەسەر شتيكى ھاوشپوودا؛ راگەياندى نيشتمانى ناليت دوژمن ئەوئەندە «دەسكەوت» ى ھەبوو! بەلكو دەلپت دوژمن «دەستى بەسەردا گرتو» و «تالانى» ى كردوو و «چەپا» ى بردوو. بۆيە كاتيكيش ئىسلاميه كان لە «غەنيمەت» و «دەسكەوت» زياتر بەكارناھيئن بۆ واتاكانى «غنائم» و «أنفال» لە ئىسلامدا، و ئيمەش وشەى «تالانى» و «تالانكارى» بۆ ئەو واتايانە بە گونجاو دەزانن؛ ديسان بابەتەكە

په یوه نډی به «نیتیم» وه هه یه.

- وه کوو پروونم کرده وه؛ «غنائم» و «أنفال» ته نها چه ک وچوّل و پیداویستی جه نگی به جیماوی گوره پانی جه نگ نه بوون، به لکو مال و سامان و زهوی وزار و مولکی هاوالاتیانی مه ده نیش بوون.

- به لکو بردن و دیل کردن و به کویله کردنی مرؤفیشی گرتووه ته وه، نه ک ته نها جه نګاوه ر که نه مه ش سه رپشکیه ک بووه، به لکو پیماوی نا-جه نګاوه ریش، و نه ک ته نها پیما، به لکو ژن و مندالیش، و ژنیش نه ک ته نها بو کویلایه تی خزمهت و نوکهری به لکو بو کویلایه تی سیکیسیش.

- و وه کوو پروونم کرده وه؛ «أنفال» ته نها به شی جه نګاوه ر نه بووه که به پیی یاسای خوئی وه ری گرتووه هه تا بلین ته نها ده سکه وتی ئاسایی جه نګه، به لکو نه گه ر جه نګاوه ر یک ده سکه وت و تالانی زیاتری بو سوپا و ده ولته تی ئیسلامی ده ست خستیت؛ له مانه شتی زیاتری پی دراوه، و نه مه ش هه ل نایک بووه بوئی، بو تالانکاری زیاتر، بو ده ستختنی تالانی زیاتر بو خوئی و بو سوپا. نه مه وه کوو نه و دیارده یه وایه که له رابردوودا هه بووه کاتیک سه رکرده یه کی سه ربازی سه ربازه کانی سه رپشک کردووه له تالان کردنی شاریکدا که هه تا ده توانن تالانی بکن، و ته نها نه و جیاوازیه ی هه یه که له حالته تی یاسا ئیسلامیه که دا جه نګاوه ری موسولمان ناتوانیت هه مووی بو خوئی هه ل گریت و ته نها به شیکی له وهی گرتوویه تی و بردوویه تی وهرده گریت.

- وه کوو ئاماژه مان پی دا؛ «أنفال» نه و که ل وپهل و سامانه شه خسیه ی جه نګاوه ری کوژراویش له به ره ی دوژمن ده گریته وه، که مولکی خوئی ته تی و چه ک و پیداویستی جه نگی نه که سوپا پی داوه. که نه مه دیمه نی «پرووت کردنه وه» ی هه یه، وه کوو دواتر پروونی ده کهینه وه.

هیشتا دوی نه مانه ناتوانین «أنفال» و «غنائم» به «تالانی» ناوبهین؟!

ئینجا با بینه وه سه ر نه و برګه یه ی لیکوئینه وه که م «داگیر کردنی شاره زور، له سن هه لمه تی «فتوحات» ی ئیسلامیدا»، به تاییه تی سه رباسی «هه لمه تی یه که م بو سه ر شاره زور: هه لمه ته که ی عوروه ی کوری زیدی طائی»، که له میژوونوسی ئیسلامی (ئین نه عثم) هه وه هه واله میژووییه که ده گویمه وه، به «تالانی» و «تالانکاری» وشه ی «غنائم» م داناوه ته وه، که بووه ته جی پرخنه و تبینی. نه وه ش کاتیک به م شیوه به نه نجامی هه لمه ته که داده ریمه وه (به دارپشته وه، نه ک وه رگپرانی ده فاوده ق) که نووسیومه: «هیزه که ی عوروه ی کوری زیدی طائی، که پیکهتابوو له ده هه زار جه نګاوه ر، ده ده ن به سه ر گوند و ئاوه دانیه کانی خوړه لاتی شاره زوردا، و تالانکاری زور ده کهن، تالانییه کی بی شومار کو ده که نه وه و پاوروو تیکی زور ده کهن، و زور به خیرایش ده گه رینه وه» («... في عشرة آلاف مع عروة بن زيد الخيل الطائي إلى شهرزور وما يليها، فغنم المسلمون غنائم كثيرة ورجعوا إليه في أسرع وقت وأعجله»)، که له م هه واله وه دیاره

ھېرشەكە ئەۋەندە خېرا و كتوپر بوۋە پەنگە خەلكەكە نەيانزانیپت ئەۋانە كى بوون و چىيان دەۋىت، و ھېزىكى دە ھەزار كەسى ھېرشىكى كتوپر بکەن و ھېچ بەرگىيەكى ئەۋتۆ لەبەردەم خۇياندا نەبىنن و پروبە پرووى سوپايەك نەبەۋە؛ ديارە ھەر تالانىيەكى زۇريان لە خەلكى بى دەسەلات و بى چەك سەندوۋە و كۆكردوۋەتەۋە. ھەر بۇيە ھېزەكە زوۋ-بە-زوۋ و بەبى كىشە و لەمپەر گەراۋىشەتەۋە بۇ بارەگای سەرکردايەتتى ھەلمەتەكان، لە حولوان. لەۋەۋە ديارە ئەم ھېرشە ھېچ دەسكەۋتتىكى سىياسى و سەربازىي نەبوۋە و ھېچ شوئىتىكى «فەتخ» نەكردوۋە، بەلكو «غەزۋە» يەكى خېرا و كتوپر بوۋە، و پروبە پرووى سوپايەك نەبوۋەتەۋە (لە ناۋچەيەكدا كە دەمپكە دەسەلاتى ساسانى و پاشان لەدوايىدا بيزەنتىي لى كشاۋەتەۋە، ۋەكوۋ لە لىكۆلىنەۋەكەدا پرونم كروۋەتەۋە)، بەلكو تەنھا بردنى مالوسامانى خەلك بوۋە، لە مەر و مالات و كەلۋپەل، و ئەگەرى زۆرە ژن و منداليشيان بردىت كە سەرەنجاميان بەكۆيلەكردن بوۋە. دەى ئەمە جگە لە «تالان» و «تالانكارى» چ ۋەسفىكى ترى پى دەشپت؟! بەلكو «تالانكارى» یشم پى كەم بوۋە، و لەگەلىدا «پاۋوپروت» یشم بەكارھىتاۋە، كە «پاۋوپروت» (يان «پاۋوپروت») وشەيەكى كوردىي خۇماليە و لە ھەمان واتاۋە نزيكە.

دەبوايە (د. ئاراس محەمد سالىح) پيش ئەۋەى پەخنە لە دەستەۋاژەكان و وشەكان بگريت و بە «شپواندنى ميژوو» و بەرھەمى «مىلملانىي ئايدىۋۆلۇجىيى» ي بزانتىت؛ سەرنجى لە كردارەكان و واقىعەكان بدايە، تا بزانتىت ئىمە ۋەسفى چى دەكەين و بە چى دەلىين «تالان» و «تالانكارى». خۇ ئىمە بە كۆمەلىك چەكۋچۆلى بەجىماۋى گۆرەپانى جەنگمان نەۋتوۋە «تالانى»! و ئىمە ۋەكوۋ مرققى ئەم سەردەمە و ۋەكوۋ نووسەرى پەخنەگر و بىلايەن ناتوانين بەبى ھېچ ھەلسەنگاندنىك بەسەر لايەنە تارىكەكانى ئەۋ ميژووۋەدا تىپەپەرين، و بە ھەمان عەقلىت و زاراۋەسازىي ئەۋانەى ئەۋ ميژووۋەيان دروست كروۋە و گىراۋەتەۋە قسە بکەين. پىم وايە ھەر نووسەرىكى ئىسلامىيش، بەتايەتى كوردى و نا-عەرەبى، بەبى ھەلسەنگاندنىك و بە ھەمان عەقلىت و زاراۋەسازىي عەرەبى-ئىسلامىيەكە ئەۋ ميژووۋە بگىرپتەۋە؛ تەنھا «ئىنتىما» ي خۇى بۇ ئەۋ ميژووۋە و ھېزە بکەرەكانى ئەۋ ميژووۋە دووپات دەكاتەۋە، نەك «ئەمانەت» ي زانستى پارىزىت، كە ئەمەيان لەم حالەتەدا لە راستىدا دىياجە و بەرگىكە بۇ چەۋاشەكردن و سەرنجەلگرتن.

نووسەرە ئىسلامىيەكان شپوازيكى ترىشيان ھەيە بۇ شاردنەۋەى بەشپكى زۆر لە واتاكانى «أنفال»، ئەۋەش كاتىك دەچن بە واتاى تر وشەى «الأنفال» ي دەقە قورئانىيەكە «يَسْأَلُونَكَ عَنِ الْأَنْفَالِ...» (الأنفال: ۱) راقە دەكەن و نكوولى و حاشا لە واتا زانراۋ و ناودار و بەربلاۋەكانى لە كەلەپورى «تەفسىر» و «فيقھ» و «سىرە و مەغازى» دا دەكەن! ئەۋەش ۋەكوۋ راقەى زاناي ئىسلامىي كۆچكردوۋ (ناصرى سوېحانى) بۇ زاراۋە قورئانىيەكە، بە «مەعادىن» و كانزا و سامانى سروسىتى شارراۋەى زەۋى! ئەمەش بە ۋەرگرتى واتايەكى زمانىي سادەى وشەى «نفل» كە گوايە دەكاتە ئەۋ سامانەى كەس «پەنج و زەحمەتى تايەتى

بۆ نه کیشاوه» (که خوئی له راستیدا ئهم راقه زمانیه بۆ «غنم» و «غنیمه» گونجاوه، نهک بۆ «نفل» که واتای «زیاده» و «بۆزیادکردن» ده دات!). (ناصری سوبحانی) میتویدیکی هه لهی ههیه که ده چیت واتای زمانی و ریشهیی «اشتقاقی» ی وشه کان وهرده گریت و پاشماوهی پیناسه ی واتای وشه که بۆ خوئی پر ده کاته وه! خوئی له جیتی «عورفی زمانی» داده نیت! که ئهمه به شی که له میتویدی هه لهی قوتابخانهی «ئیعجازی زانستی قورئان» یش، و ههروه ها میتویدی روښنیریکی - وه کوو ده لپن و راستیش ده که ن! - مارکسلامی وه کوو (موحه ممه د شه حرور) یش!

شیوازیکی تریشیان ئه وه یه که لای (عه بدورپه حمان صدیق) سه رنج ده دریت، که ده می که هه ول ده دات ئه و بۆ چوونه بسه ملیتیت که «ئه نفال» ته نها شتومه که، وه کو چهک وچۆلی سوپا که دوا ی شکانی جهنگاوه ران لپیان به جتی ده میتیت (ئهمه ش بۆ ئه وه ی بیسه ملیتیت که به کارهیتانی «أنفال» به واتای بردنی ژن و مندال و مروّف به گشتی بنچینه ی نیه، و به کارهیتانه به عسیه که یان باوه که هه ر له ریشه وه هه له یه)، و به چند شتیکی لاواز به لگه ی بۆ ئهمه هیناوه ته وه. و هه ول یش ده دات بلیت زاراوه یه کی ئیسلامی تایبه ته، و په یوه ندی نیه به تالانکاری نیوان خپله عه ره بیه کان خو یان له پیش ئیسلام (چونکه ده زانیت تالانکاری خپله عه ره بیه کانی پیش ئیسلام فراندن و به کۆیله کردنی ژن و مندالی شی گرتووه ته وه). که ئهم لیکدانه وه تایبه ت و ده سترکردانه ی ناوبرا؛ له زنجیره یه کدا به ناوی «عه بدورپه حمان صدیق»، خه ریکی چیه؟ - که له هه ندیک پیگه ی ئینته رنیتدا بلاوه - پیندا چوونه وه بۆ کردون، و سه لماندوومه که هه له ن، و وشه ی «أنفال» هه ر ئه وه یه که پیش ئیسلامیش به کارهاتووه، و له ئیسلامیشدا «أنفال»، هه تاکو به واتا تایبه ته که شی «ده سکه وتی زیاده و تایبه تی جهنگاوه ر» بردن و به کۆیله کردنی ژن و مندالی شی گرتووه ته وه، به ده قی «حه دیت» و گیرانه وه متمانه داره کان. بۆیه باش وایه خوینهر بگه رپته وه بۆ ئه و زنجیره یه ی من، هه تا به های زانستی ئهم لیکدانه وه تایبه تیانه بزانتیت.

۴-۲. «سه له ب»؛ «ده سکه وت» یان «رووتکردنه وه»؟

زاراوه یه کی تری باس وخواسی ده سکه وته کانی جهنگ له ئیسلامدا، که ئیسلامیه کان خو یانی لئ نادهن، و گه لپکیان په نگه هه ر ئاگاداریشی نه بن؛ «سلب» ه. له یاسا ئیسلامیه که دا ده سکه وتی جهنگاوه ر ته نها چهک وچۆل نیه، به لکو هه رچی پاره و شتی گرانبه ها به سه ربازه کانی دوژمنه وه ده گیریت و له گیرانیان ده رده هیتیت و لپیان ده کړپته وه؛ ده بیته ده سکه وت، و به تایبه تی ده درین به و جهنگاوه ره موسولمانه ی که خوئی سه ربازه که ی دوژمنی کوشتووه، که ئهمه له ئیسلامدا پیی ده وتريت «سَلَب» (ده قواوده ق: «لئ کراوه»، «لئ سه نراو». له چاوگی «سَلَب» ه وه که به کوردی ده کاته ئه وه ی پیی ده لپین «رووتکردنه وه»)، که به شیکی چه کی سه ربازه که یه و به شه که ی تری هه تا پاره ی گیرانیشی ده گرتووه و

خشل و شتی گرانبه‌هایش پییه‌وه ده‌گریته‌وه.

بنه‌په‌تی ئەم یاسایه له ئیسلامدا؛ ئەوه‌یه که گپراویانه‌ته‌وه پیخه‌مبه‌ر وتویه‌تی: «من قتل قتیلا (له‌ علیه بیئنه)؛ فله سَلْبُه» (٧)، واته: ئەوه‌ی (له‌ هه‌لمه‌ت و شه‌په‌که‌دا) که‌سیک بکوژیئت (و به‌لگه‌ی هه‌بیئت له‌سه‌ری)؛ چیی پیوه‌یه لیی بکاته‌وه بۆ خۆی!

ئهمه‌ هه‌ل‌نایک بووه بۆ جه‌نگاوه‌ره‌کان، هه‌تا هه‌لمه‌تی باشت‌ر ببه‌ن، و زۆرت‌ر بکوژن، به‌ په‌یمان‌ی ئەوه‌ی ده‌سکه‌وتی زیاتریان ده‌بیئت. بۆیه‌ هاتوو‌ه که (ئهبو طه‌لحه) ناویک [یان (ئهبو قه‌تاده)] - که «صه‌حابی» بووه - دوا‌ی ئەوه‌ی پیخه‌مبه‌ر له (حونه‌ین)‌دا ئەوه‌ی راگه‌یاندوو‌ه؛ بیست پیاوی کوشتوو‌ه و چیان له‌ چه‌ک و شتی تر پیوه‌ بووه هه‌لی‌گرتوو‌ه بۆ خۆی «فقتل أبو طلحة يومئذ عشرين رجلا فأخذ أسلابهم» (٧).

له‌ کاتی‌که‌دا له‌ یاسای نوێی جه‌نگدا ئەمانه (پاره و شتی گرانبه‌ها که سه‌ربازه‌که‌ مَلکی خۆیه‌تی و له‌گه‌ل خۆی هه‌لی‌گرتوو‌ه) به‌ ده‌سکه‌وتی جه‌نگ دانان‌ریین و دوا‌ی ته‌واوبوونی جه‌نگ ده‌بیئت بگه‌ریژینه‌وه هه‌تا ده‌گه‌نه‌وه به‌ خاوه‌نیان یان میراتبه‌ری خاوه‌نیان.

جا جگه‌ له‌وه‌ی ئیسته له‌ یاسای نوێدا ئەمانه «ده‌سکه‌وت»‌ی یاسایی نین؛ ده‌ره‌ینانی پاره و شتی گرانبه‌های سه‌رباز دوا‌ی کوژرانی (یان دیل‌کردنی)؛ چی ناوان‌یک‌ی پی ده‌شیت؟ من ناماده نیم له‌ دارشتنی خۆمدا بلییم ئەوه «غه‌نیمه‌ت»‌ه یان «نه‌فهل»‌ه یان «ده‌سکه‌وت»‌ه، به‌لکو «تالانی» و «چه‌پاول»‌ه، به‌لکو «پرووت‌کردنه‌وه»‌یه (که بۆ ئەم پاره‌ه و وه‌گریژانه‌ لایه‌نه‌ زمانی و عورفیه‌که‌ش هاوکاره‌). جیاوازی له‌ پرووت‌کردنه‌وه‌ی ئاسایی ریگه‌ره‌کان ئەوه‌یه؛ ئەم پرووت‌کردنه‌وه ئیسلامیه؛ کراوه به‌ یاسایی و ده‌ولت و سه‌رکرده‌ی ده‌ولت و سوپا خۆی ریگه‌ی پی ده‌دات، و پرووت‌کردنه‌وه‌ی ئاسایی مه‌رج نیه کوشتنی لی بکه‌ویته‌وه، به‌لام پرووت‌کردنه‌وه ئیسلامیه‌که‌ دوا‌ی کوشتنی جه‌نگاوه‌ره‌که‌یه: «من قتل قتیلا؛ فله سَلْبُه». سه‌رباری جیاوازیه بنه‌ره‌تیه‌که‌ که پرووت‌کردنه‌وه ئیسلامیه‌که‌ تایبه‌ته به‌ گۆره‌پانی جه‌نگ و کوشتنی جه‌نگاوه‌ری دوژمن (له‌گه‌ل ئەوه‌ی له‌ ئیسلامدا فیه‌زان هه‌بووه، وه‌کوو ئهبو شه‌ور و ئیبن ئەل‌موندیر، وتوو‌یه‌تی بردنی سه‌له‌ب بۆ هه‌ر جه‌نگاوه‌ریکی موسوڵمان دروسته‌ که پیاویکی ناموسوڵمان له‌ ولاته‌ نایسلامیه نه‌یاره‌که‌ بکوژیئت، و تایبه‌ت نیه به‌ گۆره‌پانی جه‌نگه‌وه (٨)). به‌لام هیشتا ئەم جیاوازیه بنه‌ره‌تیه‌ش پاکانه‌ی بۆ ناکات، چونکه مه‌رج نیه ئەم جه‌نگه‌ی هه‌ل‌گیرساوه جه‌نگیکی ئیسلامی به‌رگریکاری ییت، به‌لکو زۆر جار جه‌نگ و «جه‌هاد»‌ی هیشه‌، و هیشه نایسلامیه‌که هیشی به‌رگریکاره له‌ نیشتمان و خاک، جگه له‌وه‌ش جل‌وبه‌رگی سه‌رباز و پاره و سامانی خۆی بۆچی بکریته تالانی؟ ئەمه به‌که‌لک‌هینانی «ته‌ماع»‌ی جه‌نگاوه‌ری موسوڵمان نیه بۆ کوشتنی زیاتر؟!

۵. «جيزيه» يان «سه رانه»؟

زاراوه يه کی تری میژووی «فوتووحات» و دهوله تی ئیسلامی؛ ٺه و «جيزيه» يه که له سهر خه لکی ناموسولمانی ولاتی داگیرکراو داده نریت، دواي ٺه وهی ریکه وتینان له گه ل ده کریت و ولاته که یان داگیر ده کریت و به رپوه بردنی ئیسلامی تیدا داده مه زریتریت.

نووسه ره ئیسلامیه کان هه میسه وشه عه ره بیه که «جيزيه» واته «جزيه»، به کارده هیئن، و یه ک سه ریش ده یچوینن به وهی پی ده وتریت «بدل عسکری» که بریک پاره یه و ده دریت له بری خزمه تی سه ربازی. له کاتیکدا «جيزيه» هه ره به سادیهی «باجی سه ر» («ضريبة الرأس» یان «ضريبة الرؤوس») هه، چونکه «جيزيه» هه یه، و «خه راج» هه یه، ئیتر «جزيه» به باجی سه ر و تراوه، و «خراج» یش به باجی زه وی وزاری کشتوکالی (جار و بار و به ده گمه نی «جزيه» به مه به سستی باجی زه وی وزاری کشتوکالییش هاتووه)، که ده وله تی ئیسلامی هه ردوو جو ره باجه که ی له ولاتانی داگیرکراو سه ندووه.

زاراوه ی کوردی خومالی به واتای «باجی سه ر»؛ وشه ی «سه رانه» یه. ره نگه ئیسلامیه کان به وه رگیرانی «جزيه» به «سه رانه» قه لس بن، به لام له راستیدا هه له نیه، له که له پوری ئیسلامی خویشیدا «جزيه» به «خراج الرأس» راقه کراوه، واته «باجی سه ر»، یان وه کوو (ٺه بو حه بیان) له «تحفة الأریب هما فی القرآن من الغریب» دا وشه ی «الجزيه» ی قورئان راقه ده کات که ده لیت: «الخراج المجمعول علی رأس الذمی» (۹). له لایه نی زمانیش هه وه؛ وشه ی «جزيه» له عه ره بیدا واتای «بریتی» ده دات، واته ٺه وهی له بری شتیکی تر و له جی ٺه وه هه مان فرمان به جی ده هیئیت. ٺه م ریکه وتنه ش له سه ر سه رانه دان و مانه وه له سه ر ئایینی خویان؛ بریتی «موسولمان بوون» و «شه ر و کوشتار» ه. ٺه گه ره سه ر سه رانه ریکه وتن نه کریت؛ یه که له م دوو بریتی و له جیه له به رده ستن که یه که له یه که خراپترن: دین گوپین، و شه ر و کوشتار و کوشتن (وه کوو ئیبن ٺه ل-ٺه ئیر له «النهاية» دا ده لیت: «الجزيه... فَعَلَّةٌ مِنَ الْجَزَاءِ، كَأَنَّهَا جَزَتْ عَنْ قَتْلِهِ» (۱۰)، واته: «جزيه» له وه وه هاتووه که بری کوشتنی که سه ناموسولمانه که ده که ویت، و ئیتر به «جيزيه» ده سستی له هه ل ده گیریت). به وه ش راقه کراوه که «جزيه» که وای پی و تراوه؛ له به ره ٺه وه یه که

به رامبهري وهگرتيانه به هاولاتي و دانشتيان له ڪومه لگا و ناوه دانيي ئيسلاميڊا.

پاسته «جيزيه» له وانهيان سه نراوه پياوي نازادي ساخي به توانان له پاره پيدا ڪردن، و ئيتر له ڙن و مندال و ڪويله و شيت و ڪم ٿندام و نه داري وا ڪه ڪاري پڻ نه ڪريٽ نه سه نراوه. له پاستيدا هيچ شانازيه ڪيش له داوا ڪردني باج له ڙني مالهوه يان مندال يان ڪم ٿندام و نه داري بڻ توانا نيه. به لام ملڪه چ بووني پياوي به توانا و پياواني ديار و پياوانه ي ٿه و ڪومه لگايه و ده رپيني ملڪه چي به داني سه رانه؛ ٿه و شانازي و بالاده ستيه ي ٻو ده سه لاته ئيسلاميه ڪه ٿيڊايه ڪه ده يه وٽ.

به لام هيشتا له بهر ٿه وه ي بيروڪه ي ٿه م باجه ٿه وه يه ڪه باجي سه لامه تي سه ر و مافي هاولاتي بووني تاڪه و باجي به روبروومي ڪشت وڪالي و زهوي وزار و شت ومه ڪي بازرگاني نيه؛ وه رگيران و دانانه وه ي به «باجي سه ر» و «سه رانه» زور له جيئي خويه تي.

۶. «جیهاد» و «قتال»

زاراوهی «جهاد» بۆ خۆیشی؛ زاراوهیهکی ئالۆز و تهمومژاویه، و به کارهیتانی کۆمهلیک ههستیاری دهورووژینیت. سه رنجم داوه کاتیک وشه ی «جیهاد» بۆ باسی جهنگ و بهرگری و هیرش و داگیرکاریه ئیسلامیه کان به کاردههینین؛ هه ندیک له بهره ئیسلامگه ره که ئەمه به هه لهیه ک ده زانن و پیمان وایه وا باشتره وشه ی «قتال» به و واتایه و له و چوارچیوهیه دا به کاربهینیت، به و بیانوهی واتای «جهاد» له ئیسلامدا له وه فراوانتره و هه موو بواریکی خه باتی ئیسلامی ده گریته وه. یان ده قی قورئانیی وه کوو «وَجَاهِدْهُمْ بِه جِهَادًا كَبِيرًا» (الفرقان: ۵۲) و «وَجَاهِدُوا فِي اللَّهِ حَقَّ جِهَادِهِ» (الحج: ۷۸) مان بۆ ده خویننه وه، وه کوو ئه وهی وشه ی «جهاد» به واتای «شه پرکردن له گه ل ناموسولمان» نه هاتینت!

ئهمانه ئه وه له بیرده که ن که «جهاد» وه کوو وشه یه ک له زمان (که چاویکه، وه کوو «مُجَاهِدَةٌ»، له کرداری «جَاهِدَ»، کرداریکی تپه ره به واتای «زۆری بۆ هینا»)، یان وه کوو زاراوهیه کی ئیسلامی گشتی؛ جیاوازه له هه مان وشه وه کوو زاراوهیه کی تایه مه ندی فیهی. وشه که به دارشته ی کرداری رابردوو له قورئاندا بۆ واتای «زۆربۆهینان، یان «زۆرلێ کردن» ی ئاسایش هاتوو، وه کوو «وَإِنْ جَاهَدَاكَ لِتُشْرِكَ بِي...» (العنکبوت: ۸)، واته: «ئه گه ر دایک و باوکت زۆریان لی کردیت بیه موشریک». و له قورئانیشدا کاتیک دهسته واژه ی «جهاد فی الله» یان «فی سبیل الله» هاتوه؛ دیسان ده گونجیت به گشتی هه موو جوړه خه باتیکی ئیسلامی بگریته وه، به لام کاتیک ئه وه دوای باسی کۆچ («هاجروا») بیت، یان به دوایدا ده لیت: «بأموالهم وأنفسهم»؛ له م حاله تانه دا دیاره مه به ستی به شداریه له کاری چه کرداری بۆ ئیسلام (وه کوو ئه وهی موسولمانانی سه ره تا کردیان دوای کۆچ له مه ککه)، به به شداری و ئاماده بوونی راسته وخۆ و به پشتگیری کردنی به مال و سامان بۆ پیداو یستی جهنگ. جا له زاراوهی فیهیدا له مه ش پروونتره، له تۆمارنامه «مدونة» فیهیه کاندای زۆر به پروونی «جهاد» به «شه پرکردن له گه ل ئه و ناموسولمانانه ی که په یمانی ناشتی له گه لیان یان له گه ل ده ولت و ولاته که یان نیه»، پیناسه ده کریت، که ئیتر هیرش ده کریته سه ریان و ئیسلامیان بۆ باس ده کریت و موسولمان نابن و ولاته که به دهسته وه نادهن و ئیتر شه پر داده مه زریت، و

ئهمه‌ش هه‌موی له پیناوی (ئه‌للاه) و بو به‌رزکردنه‌وهی وشه‌ی ئه‌و. ئیتر هه‌موو باس‌وخواسه‌ فیه‌یه‌کان له‌سه‌ر «جهاد» به‌م واتا تایبه‌ته‌یه‌ که هه‌ر هه‌لمه‌تیکه‌ی سه‌ربازی و چه‌کدارانه‌ی ئیسلامی ده‌گرته‌وه، ئیتر هه‌رش و «غه‌زو» بکات، یان سنوور پاریزیت، یان به‌رگری بکات له‌ به‌رامبه‌ری هه‌رشدا. و له‌م نپوانه‌دا شه‌ر یان «قتال» ته‌نها میکانیزمه‌ هه‌ره‌دیاره‌که‌ی «جهاد»، نه‌ک یه‌کسان بن به‌ یه‌کتر، به‌تایبه‌تی که «قتال» یه‌کسان نیه‌ به‌ «جنگ» («حرب») که له‌ شکرکیشیه‌وه ده‌ست‌په‌ده‌کات هه‌تاکو کوک‌کردنه‌وهی ده‌سکه‌وته‌کانیش، به‌لام «قتال» شه‌ری ده‌سته‌ویه‌خه‌ و تیک‌رژانی جه‌نگاوه‌ره‌کانی هه‌ردوو لایه، بویه‌ ته‌نها به‌شیکه‌ له‌ هه‌لمه‌ته‌که‌. بویه‌ پاساوێک نیه‌ بو دانانی وشه‌ی «قتال» له‌ جیه‌ی «جهاد». ئه‌مه‌ شتیکه‌ ئیسته‌ له‌ بیرى ئیسلامی نویدا سازبووه، به‌تایبه‌تی ئه‌و ناوه‌نده‌ ئیسلامیانه‌ی ده‌یان‌ه‌وێت کارى بانگه‌واز و کۆمه‌لایه‌تی و حیزبى بکه‌ن به‌ به‌شیک له‌ «جهاد» یان «جهادی سه‌رده‌م». ئه‌مانه‌ به‌و شیوه‌یه‌ «جهاد» و «قتال» جیا‌ده‌که‌نه‌وه، یان ده‌سته‌واژه‌ی «الجهاد القتالی» سازده‌که‌ن.

له‌ لایه‌کی تریشه‌وه؛ «جهاد»ی ئیسلامی، به‌ واتا فیه‌ی و میژووویه‌که‌ی؛ به‌وه‌ی که هه‌لگیرساندنی جه‌نگه‌، بو مه‌به‌ستی فراوانکردنی قه‌له‌مه‌ره‌و و ده‌سه‌لاتی ده‌وله‌تی ئایینی ئیسلام و بلا‌وکردنه‌وه‌ی ئیسلام به‌ واتا کولتووری و سیاسیه‌که‌ی و گه‌یاندنی په‌یامی ئیسلام؛ به‌م پێیه‌ له‌ بابته‌ی «جه‌نگی پیروژ» («الحرب المقدسة») Holy War. لیره‌وه‌ ده‌توانین «جهاد» به‌ «جه‌نگی پیروزی ئیسلامی» یان «جه‌نگی پیروژ له‌ ئیسلامدا» ناوبه‌هین یان پیناسه‌ بکه‌ین، له‌ ده‌روازه‌ی به‌راوردنه‌وه‌ له‌ گه‌ل زاراوه‌ و بنه‌ماکانی بیرى ئایینی مه‌سیحی (که‌ چه‌مکی «جه‌نگی پیروژ» و - به‌ لاتینی - bellum sacrum، له‌دوای سه‌ده‌ی ۱۱ ز.ه‌وه‌ له‌ مه‌سیحیه‌تی ئه‌وروپاییدا په‌ره‌ی پێ دراوه‌). که ئه‌م ناوان و پیناسه‌کردنه‌ بو «جهاد» له‌ ئیسلامدا ده‌میکه‌ له‌ به‌ره‌م و لیکۆلینه‌وه‌ی خۆره‌ه‌لاتناسه‌کاندا ده‌بیزیت، چونکه‌ - وه‌کوو وتمان - زاراوه‌که‌ خۆی باک‌گراوندیکه‌ی مه‌سیحی و ئه‌وروپایی هه‌یه‌. و ئیسته‌ش له‌ ئه‌ده‌بیاتی ئیسلامی نویدا «الجهاد المبارک» و «الجهاد المقدس» بووه‌ته‌ زاراوه‌یه‌ک.

لیسته‌که‌ هه‌ندیک زاراوه‌ی تریش له‌خۆده‌گریت که مشت‌ومر هه‌ل‌ده‌گرن (وه‌کوو هه‌ندیک له‌ شوپنه‌واره‌کانی تری جهاد، وه‌کوو دیل‌کردن «أسر»، و بردنی ژن و مندال «سبی» و به‌کۆیله‌کردن «استرقاق»، که له‌ لیکۆلینه‌وه‌ی ترده‌ له‌سه‌ریان رۆیشتوین)، به‌لام ئه‌وانه‌ی پێشوو گرن‌گترینیان بوون، به‌تایبه‌تی بو ئه‌و ئامانجه‌ی که ئه‌م لیکۆلینه‌وه‌یه‌ هه‌یه‌تی، که وه‌لامدان‌ه‌وه‌ی پۆلین‌کردنیکه‌ی ئه‌م باسانه‌ی ئیمه‌یه‌ به‌ «مملانی‌ت‌ی ئایدیۆلۆجیایی» و «شیواندنی میژوو!» که وه‌لامی ئیمه‌ش له‌وه‌ی پێویست بوو زیاتر بوو.

پهراويز:

(۱) خوینەر ده توانیت ئەم لیکۆلینه وانه له بلۆگه که ی خۆم بخوینیتته وه:

<http://sarwar-penjweni.blogspot.com/>

(۲) د. ئاراس محمەد سألح، «پېيازى لیکۆلینه وهى میژووی ئىسلامى»، گۆفارى (خال)، ژ. ۹، شوباتى ۲۰۱۷. ل.ل. ۹۷، ۹۸.

(۳) پروانه: هه مان سهراچاوه. ل. ۱۰۲، پهراويزى ۱۲.

(۴) د. ئاراس محمەد سألح، میتۆدى مامه له کردن له گه ل میژووی ئىسلامیدا، گۆفارى زانکۆ بۆ زانسته مروفايه تيبه كان. ب. ۳۲، ژ. ۴، ۱۳/۱۰/۲۰۱۹. ل. ۴۷۰.

(۵) بۆ ئەم بهراوردانهى داگیرکاریه كانى هه لمه تى «جيهاد» و «فوتووحات» به ياسای جهنگ له ياسای دهوله تى نوئى؛ پروانه: پینجوینى، سهروه، «ياسای ئىسلامى جهنگ و ياسای نوئى جهنگ: بهراوردیکى بهرايى»، هه فته نامه ی (ئاژانس)، ژ. ۹۲، ۱۳/۶/۲۰۱۸.

(۶) کۆنترین سهراچاوه بۆ ئەم وتهیه که وه کو پيسا «قاعده» یه کى فیهی لى هاتوو؛ کتیبى «الموطأ» ی (مالیک) ه. دوايى هه تا (بوخارى) و (موسليم) یش له «الصحيح» ی خویندا به «سه نه د» وه توامریان کردوو.

(۷) پهنگه کۆنترین سهراچاوه بۆ ئەمه؛ «المسند» ی (طه ياليسى) بیت، دوايش زورى ترى وه کو (ئيبن حيبان) له «الصحيح» ی خوئى و (ئه ل-حاکيم) له «المستدرک» به «سه نه د» وه توامریان کردوو.

(۸) له م بارهیه وه؛ پروانه: الموسوعة الفقهية الكويتية. الكويت: وزارة الأوقاف والشئون الإسلامية. الطبعة الأولى، ۱۹۹۲. القاهرة: مطابع دار الصفة. مادة «سلب»: ۱۰ - «ويشترط أيضا في استحقاق السلب». ج ۲۵، ص. ۱۸۰، ۱۸۱.

(۹) أبو حيان، تحفة الأريب بما في القرآن من الغريب. تحقيق: سمير المجذوب. بيروت: المكتب الإسلامي. الطبعة الأولى، ۱۹۸۳. ص. ۹۲.

(۱۰) ابن الأثير، النهاية في غريب الحديث والأثر. تحقيق: محمود محمد الطناحي، طاهر أحمد الزاوي. بيروت: المكتبة العلمية. ۱۹۷۹. ج ۱، ص. ۲۷۱.